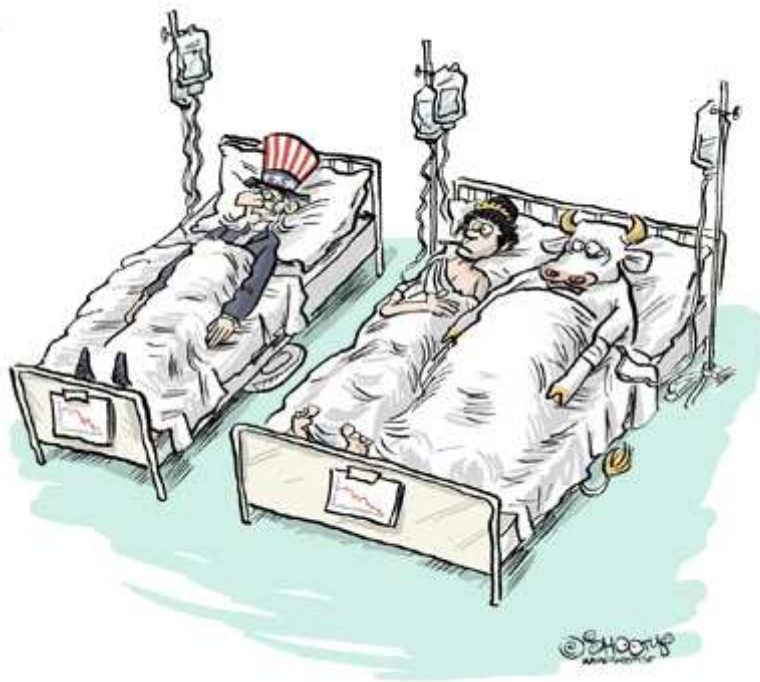

PONGRÁCZ ALEX

A NYUGAT ALKONYA 2.0

THE DECLINE OF THE WEST, VERSION 2.0

TMDK-DOLGOZAT

Győr, 2011.

A kézirat lezárása: 2011. november 13.

„Felnagyítod hibáinkat, s így
Sötét jövőt jósolsz. Remélem, tévedsz.
Olykor egy kis fekete legyet az ablakon
Fekete ökörnek nézel a messzi síkon.”
/Tennyson: Valakihez, aki leszólta az angolokat/¹

1. ábra Guy Fawkes maszkot viselő demonstrálók a „Wall Street elfoglalása”nevű tüntetésen, New York, 2011²

¹ Forrás: Robert Conquest: Kegyetlen évszázad – XX. Század Intézet, Győr, 2003, 238. p.

² Forrás: http://www.washingtonpost.com/national/on-leadership/occupy-wall-street-protests-and-the-decline-of-the-west/2011/10/10/gIQAst1NaL_story.html (Letöltés: 2011. 11. 13.)

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	4
INTRODUCTION.....	6
I. MI A NYUGAT?	7
Európa.....	10
Amerika.....	13
Tehát: a Nyugat jellemzői, fogalma.....	15
II. A NYUGAT FÖLÉNYE(S).....	19
III. A NYUGAT ELÉGIKUSA: OSWALD SPENGLER	24
IV. LEO FROBENIUS A „KULTÚRKÖRHINTÁN”	28
V. JOHAN HUIZINGA, A SEBZETT VILÁG KRÓNIKÁSA.....	31
VI. A MŰVÉSZET: A VÁLSÁG REFLEXÍV MEGRAGADÁSÁNAK ESZKÖZE	35
VII. ARNOLD TOYNBEE ÉS A NYUGAT JÖVŐJE.....	38
VIII. HERMANN KEYSERLING „SZÉP ÚJ VILÁGA”	43
IX. A KRÍZISELMÉLETEK ÁTMENETI VÁLSÁGA ÉS RENESZÁNSZA; HUNTINGTON.....	45
X. AZ „ÚJ GENERÁCIÓ”: IAN MORRIS ÉS NIALL FERGUSON.....	49
EPILOGUS.....	53
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	55

BEVEZETÉS

Harold Camping amerikai „médiaevangélista” a 2011. október 21-ét megelőző napokban azzal sokkolta a világot, hogy a megjelölt időpontban beköszönt a világvége. Az apokalipszis szerencsére elmaradt, ahogy 1988. május 21-e óta folyamatosan (*Camping* első ízben ekkorra datálta létünk megszűnését).³ Nem új keletű az ilyen eszkatológiai típusú frázisok léte: a francia *Michelet* és XIX. századi antiklerikális történésztársai szerint „az első ezredforduló beköszöntét a világ végét beharangozó híresztelések előzték meg, amelyeket a papság terjesztett.”⁴ Úgy tűnik, hogy amint *Dantét* végigkísérte *Vergilius* a Túlvilágon, úgy az emberiség történetén is végigvonulnak a permanens apokaliptikus attitűdök. Már a Krisztus előtti VIII. században alkotó *Hésziodosz* „*Munkák és napok*” című munkája sem volt mentes a krízis gondolatától.⁵ Munkám azonban nem az emberiség kollektív „*capitis amputatiójának*” vízióiról fog szólni, hanem egy sokkal szűkebb terrénut kísérel meg feltérképezni: a „Nyugat alkonya” koncepciók történetét és a különböző szerzők elméleteinek tartalmát.

Oswald Spengler 1918-ban jelentette meg két kötetes munkáját, amely a „*Nyugat alkonyát*” (*Untergang des Abendlandes*) mutatta be egy merően újszerű megközelítésből.⁶ Munkája nem kis felzúdulást keltett a nyugat-európai értelmiségiek körében: sok gondolkodó tartotta szükségesnek, hogy pro vagy contra állást foglaljon a Nyugat hanyatlásáról szóló vitában. Dolgozatom során *Spengler* elmélete mellett – a teljesség igénye nélkül – ismertetni fogom *Leo Frobenius*, *Johan Huizinga*, *Benedetto Croce*, *Richard Coudenhove-Kalergi*, *Hermann Keyserling*, *Arnold Toynbee*, *Samuel P. Huntington*, *Fareed Zakaria*, *Ian Morris* és *Alan Woods* elgondolásait. Hangsúlyozni kívánom, hogy az egyes szerzők a rendelkezésükre álló tényekből különböző konzekvenciákat vontak le és nem feltétlenül vizionálta mindegyikük a Nyugat tényleges hanyatlását.

³ http://index.hu/tudomany/2011/10/21/meg_hetvege_elott_eljon_a_vilagvege/ (Letöltés: 2011. 10. 27.)

⁴ Nácsa Klára – Sárváry Gabriella (Szerk.): *Kalandozások a titkok birodalmában* – Reader's Digest Kft., Budapest, 1999, 69. p.

⁵ Thérèse Delpech: *The Decline of the West* – <http://www.nytimes.com/2009/12/22/opinion/22iht-eddelpeche.html?pagewanted=all> (Letöltés: 2011. 10. 27.)

⁶ Gergely Attila: *Mi a Nyugat? (És mi nem?)* – *A Nyugat és Kelet-Ázsia a 21. század elején* – Vázlat tükrökből, in Garaczi Imre (Szerk.): *Mi a Nyugat? – Atlantizmus és integráció* – Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2007, 16. p.; *Johan Huizinga: A holnap árnyékában* – Korunk kulturális diagnózisa – Windsor Kiadó, Budapest, 1996, 12. p.

Dolgozatomban röviden tisztázni fogom, hogy mely entitásokat tekintem a magam részéről Nyugatnak – az egyes szerzők által elért eredmények felhasználásával, annak tudatában, hogy lehetetlen a „Nyugatot” egyetlen egzakt definícióba kumulálni. A „Nyugatra” is messzemenőig igaz *Marján Attila* Európáról szóló megállapítása: „A közös és többé-kevésbé nyilvánvaló alapértékeken és kulturális jegyeken túl mindenki számára létezik egy szubjektív és elmosódott Európa-élmény”⁷ – ennek ellenére bevezetek egy általam elfogadhatónak tartott munkafogalmat.

A kulturális áttekintés során röviden vázolom a *kultúra és civilizáció* összefüggéseinek problémáit, majd bemutatom azt a folyamatot, amelynek során a Cudenhove-Calergi által a keresztény és lovagi ideál szintéziseként tételezett „gentleman-eszmény” a globalizálódó világ által oktrojált elvárásoknak megfelelően a „mindent átfogó, szervezett infantilizmus” reprezentánsává vált – ahogy Huizinga fogalmazott a *„Hollandia szellemi ismérve”* című művében.⁸

Dolgozatomban a kultúra és civilizáció(k) összefüggései szempontjából kívánom analizálni a problémát, ezért a geopolitikai és gazdasági aspektusra most nem fókuszálok. A bevezető gondolatok között azonban utalhatok arra a momentumra, miszerint a XXI század hajnalára realizálódni látszik az a tendencia, amit Spengler után szabadon a „Nyugat valódi alkonyának” nevezhetünk. „Kína Zrt.”⁹ – a társasági jog nyelvén mondva – vélelmezhetően „minősített többséget biztosító befolyásszerzésre” fog törekedni a világ tortájának elosztásánál, habár a világ társadalmi alrendszerének „ellenőrzésénél” nem fogja elérni a 75 százalékot, mert a nyugati világ kihívóinak száma nem redukálódik Kínára –Kelet-Ázsia ázsiójának növekedése minden jel szerint biztosítottnak látszik, de a felemelkedés fázisába ér(he)t Oroszország, India vagy Brazília is. „Kína, India, Brazília és más felemelkedőben levő hatalmak nem fogják azt a Nyugat vezette folyamatot követni, amelyben ők nem vesznek részt.”¹⁰ Anélkül, hogy az Egyesült Államok (és nyugati szövetségesei) vezető szerepe megszűnne, a Zakaria által „többiekként” aposztrofált „együttesek” helyet követelnek maguknak a globális táncrend repertoárjának összeállításaiban.

⁷ Marján Attila: *Hol a térkép közepe?* – HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009, 24. p.

⁸ Idézi: Gera Judit, in Huizinga, *a rejtőzködő* – Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 37. p.

⁹ Utalás Ted C. Fishman könyvének címére – Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁰ Fareed Zakaria: *A posztamerikai világ* – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 71-73. p.

INTRODUCTION

The Decline is one of the greatest themes of Western culture, from Spengler's „*The Decline of The West*” to Ferguson's „*Civilization: The West and the Rest*.” The variations of this theme are innumerable.

Spengler's work was published in 1922. His description of the Faustian Civilization is very pessimistic: the Western citizen is a prideful, but also a tragic figure. Spengler distinguishes eight cultures: the Babylonian, Egyptian, Chinese, Indian, Mexican, Classical, Arabical and Western. Spengler – same as Frobenius – adapts an organic conception of culture. Every culture acquires the status of civilisation, an autumn, when this breaks down. Politics is motivated by money, move through Imperialism and the Period of Caesarism (a period of Despots).

The concepts about the final decline of West was creating in the last quarter of the XX. century. Huntington wrote in 1993: the Western Civilization is in a decline, its share of world political, economic and military power going down relative to that of other civilizations. The West's primacy is eroded, and the balance of power among civilizations is declining in relative influence. Asian civilizations are expanding their economic, military and political. Islam is exploding demographically consequences for muslim countries and their neighbors and the non-Western civilisations generally are reaffirming the value of their own cultures.

Zakaria said, the West's long period of global dominance is ending. We are living in the post-American age – there is not the decline of the USA, but rather „the rise of everyone else”. China is the second most important country in the world. Real development is elsewhere in the world: Brazil, India and China. This is leading to global multipolarity which is a step toward „global emancipation”.

I. FEJEZET MI A NYUGAT?

Amint a bevezető tézisekben is jeleztem, ahhoz, hogy a Nyugat alkonyát vázolni tudjam, elengedhetetlen, hogy megkísérleljem tisztázni, mit is jelent a Nyugat fogalma. A probléma tisztázása során óhatatlanul is eszembe jut *Aquinói Szent Tamás*, aki „*A világ örökkévalóságáról*” szóló munkájában a következő gondolatát tárja elénk az időről: „*Mi hát az idő? Ha nem kérdezik tőlem, tudom, ha kérdezik, nem tudom.*”¹¹ A Nyugat tárgykörében történő fogalomalkotás rendkívül differenciált, hiszen egzakt és konkretizált definíció nem adható rá nézve, csak bizonyos *sui generis* körülményekből következtethetünk a Nyugat „kilétére”. Ráadásul a Nyugat fogalma nem egyszer s mindenkorra adott, „örök érvényű” megállapítás: attól függ, hogy mikor és milyen távon tesszük fel a definiálásra vonatkozó igényeinket jelentő kérdést.¹² Ehhez nyomban hozzá kell tenni azt is, hogy – amint látni fogjuk – eltérő válaszok születnek, ha földrajzi dimenzió alapján közelítjük meg a kérdést és differens eredményre jutunk, ha kulturális, politikai vagy éppen jogi aspektusból analizáljuk a problémát. Elemzésem során két komponensre fogom bontani a Nyugat fogalmát, ahogyan azt több szerző is megtette.¹³ *Norman Davies* remek hasonlata is megmutatja, hogy milyen tévedés lenne a Nyugatot pusztán Európára (még inkább Nyugat-Európára) redukálni: ekkor ugyanis úgy járnánk el, mint az a hipotetikus anatómiakönyv, amely csak olyan teremtményt vizsgál, amelynek „*egy agyféltekéje, egy szeme, egy karja, egy tüdeje és egy lába*” van.¹⁴ Ennek megfelelően a nyilvánvalóan létező különbségek ellenére is a Nyugat részének tekintem Európát – jelen esetben mint kulturális entitást –, valamint az Amerikai Egyesült Államokat és a *hungtintoni* kategorizálásnak megfelelően Ausztráliát.¹⁵

Az eddig elmondottakból nyilvánvalóan következik, hogy a civilizációknak nincsen világos „területi lefedettségük” és folyamatos mutációkon esnek át: keletkeznek, diadalmaskodnak, majd hosszabb-rövidebb „intermezzók” után elbuknak (Marján Attila

¹¹ Carl G. Vaught (Szerk.): *Access to God in Augustine's Confession – Books X-XIII.* – State University of New York, New York, 2005, 125. p.

¹² Gergely (2007), 27. p.

¹³ Spengler monumentális alkotását a következő nyitó akkorddal indítja: „A nyugat-európai és az amerikai kultúra a beteljesülés állapotába jutott”, in Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya – A világtörténelem morfológiájának körvonalai* – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, I. kötet, 19. p.

¹⁴ Norman Davies: *Európa története* – Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 38. p.

¹⁵ Samul P. Huntington: *A civilizációk összezsapása és a világrend átalakulása* – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 22-23. p.

szerint a civilizációk élettartama néhány száz évre tehető,¹⁶ Spenglernél ez az időtartam 1000 évre „tolódik ki”).¹⁷ A nyugati civilizációval összefüggésben deklarálható, hogy az „egy Nyugat-Európából induló, majd Észak-Amerikát és a világ egyes részeit meghódító kultúrkör, amely a 700-as évek környékén alakult ki a Római Birodalom romjain. Közös eszmék, értékek, fejlődési irányok determinálják, nem pedig a benne részes népek, vallások vagy földrajzi területek.”¹⁸ Ennek köszönhetően megfigyelhető néhány közös attribútum, amely hasonlónak mutatkozik Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. Marján ezen közös vonások közé sorolja a jog uralmát [a kontinentális jogirodalom Robert von Mohl nyomán ezt főként jogállamiságként aposztrofálja, míg az angolszász jogterületen Albert Venn Dicey terminológiája, a joguralom („rule of law”) terjedt el]¹⁹, a szekularizációt, a katolikus és protestáns gyökereket, a képviseleti demokráciát, az individualista felfogást, a (magán)tulajdon szentségét,²⁰ az emancipációt, az iparosodottságot, az urbanizációt, illetve a „magas fokú iskolázottságot”.²¹

Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című munkájában tett kísérletet egy generális Nyugat-fogalom megalkotására. A Nyugatot a többi civilizációval összevetve általános érvényű megállapításokat próbált meg levonni, amelyek azonban sokszor a többi civilizáció kárára tett degradáló megjegyzésekben összegződnek.²² Véleménye szerint „a világ és élet problémáival foglalkozó megfontolások másutt is léteztek”, de racionális mivoltuktól való mentességük miatt valamilyen módon mégiscsak „csökevényesebbnek” tekinthetők a Nyugatonál. Gondolkodásában kiemelt jelentőséget tulajdoní-

¹⁶ Marján (2009), 282. p.

¹⁷ Bodor András: Nyugat alkonyától – az egységes világcivilizációig, in Korunk, 1966/8. szám, 1129. p.

¹⁸ Marján (2009), 282. p.

¹⁹ Szigeti Péter – Takács Péter: A jogállamiság jogelmélete – Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 201. p.; Patyi András-Varga Zs. András: Általános Közigazgatási Jog – Mandamus Publishing, Budapest, 2008, 7-8.

p.

²⁰ John Locke a következőképpen magyarázta a tulajdonhoz való jogot: „Isten a földet az ember fiainak adta, vagyis közösen adta az emberiségnek, azzal a felszólítással, hogy műveljék meg azt. Azáltal, hogy az ember a maga munkáját hozzáadja a természethez, egyben elsajátít belőle egy részt, s ezzel egyúttal jogcímet szerez rá mint tulajdonára.” – Idézi: Bayer József: A politikai gondolkodás története – Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 125. p.

²¹ Hozzá kell tenni, hogy ez az optimista álláspont nyilvánvalóan megszorítóan értelmezendő. A média – szenzációra éhes habitusából adódóan – nyilvánvalóan „elefántot kreál a bolhából”, ám nem véletlen az, hogy rendre visszatérően találkozunk az egyes médiumokban megdöbbentő eredményt produkáló felmérésekről, például, hogy egy 200 brit diák körében végzett elemzés alapján a válaszadók 4 százaléka gondolta úgy, hogy Nagy-Britannia vezetője a II. világháború alatt Hitler volt, egyesek szerint pedig Margaret Thatcher. Ebből persze nem lehet messzemenő következtetéseket levonni és általánosítani, de a fenti kijelentés megszorító értelmezésére véleményem szerint remek illusztrációként szolgál. – Forrás: <http://index.hu/bulvar/hirek/29068/> (Letöltés: 2011. 10. 29.)

²² Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme – Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 9. p.

tott a racionális momentumoknak. Az ázsiai állambölcseletből például az arisztotelészi gondolkodás rendszerezettségét és a racionális fogalmakat hiányolta. A racionális nyugati jogtanhoz képest a nagy keleti kultúrák jogi gondolkodásából hiányoznak a római jog „szigorú sémái és gondolkodási formái”, a kánonjogot pedig egyedül a Nyugat ismerte. (Hozzá kell tenni, hogy a keleti kultúrákban az ún. szakrális jogrendszerek szilárdultak meg, amelyek „egységes egészként felfogott társadalmat és ideális, morális vagy etikai rendet írnak le; alapjuk (...) nem a legalitás, hanem az etikai rend megalapozása.”)²³ Csak Nyugaton alakult ki a „racionálisan harmonikus zene”, „mindenütt hiányzik a gótikus boltozat olyan racionális alkalmazása, mint azt a középkor megteremtette a súly elosztásának és a tetszés szerint alakított terek befedésének eszközeként, s főleg a nagy, monumentális épületek konstruktív elveként és a szobrászatot, valamint festészetet összefűző stílus alapjaként.”²⁴ Egyedül a Nyugaton gyökeresedtek meg a tudomány „rendszeres és racionális szakmai üzemei”, amelyek iskolázott szakembereket és hivatalnokokat képeztek, akik a modern nyugati állam és gazdaság tartóoszlopaivá lettek. A népképviselői parlament a Nyugat produktuma, a rendi állam, a „*rex et regnum*” elve csak Nyugaton terjedt el. Csak a Nyugat ismeri „a politikai intézmény értelmében vett államot, racionálisan megalkotott alkotmánnyal, joggal, a törvények szerinti szakhivatalnokok útján történő igazgatással”.²⁵ Végül a Nyugat „különleges jelentősége”, hogy a kapitalizmus másutt nem létező formáit, a szabad munka racionális-kapitalista szervezetét hozta létre: egy olyan gazdálkodási rendszert, amelyben a „*vagyont és a termelési eszközöket nyereség céljából, a vagyon gyarapítására használják fel. Kapitalista az üzleti vállalkozás, ha racionálisan, az investált vagyon növelésének elve alapján cselekszik. (...)*”²⁶ A „kalkulatórius kapitalizmus” a kiszámítható, átlátható, racionális politikai-és jogrendszer „galvanizátorává” vált.²⁷ Összegezve: a Nyugat a többi civilizációhoz képest olyan preferenciákkal rendelkezik, mint a racionális gazdálkodási mód (kapitalizmus) és az általa indukált, az élet minden szegmensére kiterjedő racionalizáció és bürokratizálódás. „A bürokratikus uralom formálisan racionális uralmi forma, mivel a bürokráciára a precizitás, állandóság, fegyelem, a hatáskörök pontos körülírása, a szigorú szervezettség és megbízhatóság, vagyis: a kiszámíthatóság jellemző. (...) A racionális ügyvitel a rentabilitásnak, a szisztematikus, módszeres kalkulációnak, minden igazgatott tárgy gondos szám-

²³ Kulcsár Kálmán: Jogszociológia - Vince Kiadó, Budapest, 2002, 28. p.

²⁴ Weber (1995), 10. p.

²⁵ Weber (1995), 11. p.

²⁶ Bayer (2003), 279. p.

²⁷ Szigeti-Takács (2004), 46. p.

bavételének és ellenőrzésének módszere.”²⁸ Ez a bürokratikus rend azonban veszélyt is jelenthet az ember szabadságára nézve – ezt maga Weber is elismerte.

A fejezet elején említett entitások (Európa, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália) közül az európai, illetve az amerikai identitásra ható tényezők igényelnek bővebb kifejtést.

Európa

Ha a Nyugat kétségtelen részét képező Európát kíséreljük meg absztrahálni, akaratlanul is falakba ütközünk. *Gerard Delanty* fejtette ki egy tanulmányában, hogy „*Európa, mint olyan nem létezik*”.²⁹ Nem tételezhetjük szuverén nemzetállamként, önálló civilizációként (bár a nyugati civilizáció részeként meggyőződésem szerint igen), sőt, még egy tisztán körülhatárolható földrajzi fogalomként sem. Még *Jean Monnet*, az Európai Unió „alapító atyja” is azt deklarálta, hogy „Európa soha nem létezett – a maga valódi mivoltában még mindig megteremtésre vár.”³⁰ *Kókai Károly* álláspontja szerint Európa maximálisan heterogén, nincsenek egyetemes normái és természetes egysége; Európa tehát „*elképzelt valóság, fantázia, amely képzeletünkben konkrét alakot ölt*.”³¹ „*Európa határai bizonytalanok, vitatottak és minden határhúzási kísérlet mélyen politikai és egyúttal mélyen identitás-probléma is; szubsztantív módon érinti az (át)politizált Európa gondolatát*” –véli egy másik alkotó.³²

Az „európai identitás” fundamentuma Európé elrablásának legendája. Európé Minósz krétai király édesanyja volt, akit a szülőföldjén, Fönícia (Phoinikia) tengerpartján udvari hölgyeivel folytatott önfelédtt játszadozás közben hófehér bika alakjában lépre csalt Zeusz. A legenda részét képezi még, hogy Kadmosz, Európé fivére a lány keresésére indult, majd az egész Föld bebolyongását követően eljuttatta az írás művészetét Görögor-

²⁸ Bayer (2003), pp. 279-286.

²⁹ Gerard Delanty: What does it mean to be a „european”?, in *Innovation*, Vol. 18., No. 1, 2005 (Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences), 12. p.

³⁰ Idézi: Davies (2001), 27. p.

³¹ Kókai Károly: Európa mint filozófia fogalom, in Karikó Sándor (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra* – Áron Kiadó, Budapest, 2001, 68. p.

³² Horváth Szilvia: Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései, in *Politikatudományi Szemle*, 2009/4. szám, 113. p.

szágba. Talán ennek köszönhető, hogy a hellének az Égei-tengertől nyugatra eső területeik megjelölésére az „Európa” megjelölést kezdték használni.³³

Cerutti dichotóm felosztását követve egyébként megkülönböztethetjük a kulturális és a politikai identitás fogalmát. A kulturális identitás „*azt a hosszú történeti Európa-diskurzust takarja, amelyből bármikor lehet meríteni, ha igazolni kell az egységes Európa létét*”, míg a politikai identitás „*(...) a politikai és társadalmi tapasztalat szellemi kidolgozásának az eredménye, amelyet Európában a háborúk és a népiirtás harminc (vagy még inkább, évszázadokon átívelő) tapasztalata jelent, majd később ötven év jólét az együttműködés eredményeként.*”³⁴ Kétségtávol a politikai prioritások domináltak abban a szituációban, amikor a XVIII. században a *Balance of Power* égisze alatt határozták meg a kontinens államainak hatalmi egyensúlyát, vagy amidőn 1815 után a *Concert of Europe*, az európai nagyhatalmak közössége rajzolta újra a térképeket. De az imperializmus dogmatikája is előszeretettel hangsúlyozta, hogy a gyarmati függésben lévő területek anyaországa Európa (hivatalosan persze valamely európai állam) volt.³⁵ A Nyugat (és részkomponense, Európa) jellemzőinek tisztázása során én főleg a kulturális identitás fogalmára kívánok koncentrálni.

Ahány szerző, annyi Európa fogalom. Otto von Bismarck „*pusztán földrajzi fogalomként*”³⁶ tekintett Európára, ám ez a megközelítés sem tekinthető problémamentesnek. A földrajzkönyvek ugyanis igazolják a fentebb már említett tényt, miszerint „*a mai határvonal, amely (...) semmiképpen sem kontinensek közötti határ, (...) többé-kevésbé önkényes, s (...) pontos futásán még ma is vitatkoznak. Mivel azonban az Urál-hegység-Urál folyó – Kaszpi-tenger – Kuma – Manyics-mélyedés két oldalán nemcsak a természeti viszonyok hasonlóak, hanem (...) már a történelmi múltból örökölt különbségek is elmosódóban vannak, ezért mindenféle határmegvonás mindinkább mesterkéltté válik.*”³⁷ A határvonal megvonása tehát szubjektív értékelésekre ad okot – 1833-ban, amikor Volger megjelentette „*Handbuch der Geographie*” című művét, általánosan elfogadott tétel volt, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjed, de ezen „dogma” győzelme csak

³³ Davies (2001), pp. 15-16.

³⁴ Horváth (2009), 113. p.

³⁵ Davies (2001), 26. p.

³⁶ Davies (2001), 27. p.

³⁷ D. Nagy Éva (Szerk.): Európa – Móra Könyvkiadó, Budapest, 1989, 9. p.

Oroszország felemelkedésének volt köszönhető. Európa képzeletbeli határainak „önkéntes” megvonását számos bíráló érte – többek között *Arnold Toynbee* részéről.³⁸

Edmund Husserl szerint Európa „egy bizonyos szellemi élet, tevékenység, alkotás egysége.”³⁹ A legtöbb „fogalomalkotó” egyetért abban, hogy Európa kulturális gyökereit tekintve „az antik görögség és zsidóság szellemi hagyományaiból, s azoknak a kereszténységben való egyesítéséből ered”⁴⁰ – ezt a katolikus francia poéta, *Paul Valéry* még azzal a többletelemmel egészítette ki, hogy Európában érvényesülnie kell a modern kor politikai pluralizmusának, melyben a „polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus eszméi egymással szabadon versenghetnek.”⁴¹ *Ács Miklós* meghatározása rímeli *T. S. Eliot* szavaira, hiszen lényegében mindkét szerző a keresztény világnézeti alaphoz szarmasztotta Európa identitását.⁴² *Joseph Weiler* még az Európai Unió Alkotmányában is megjelenítette volna a zsidó-keresztény gyökerekre való utalást,⁴³ de mint tudjuk, ez az Alkotmány (még) nem lépett hatályba és a kereszténységre való hivatkozás tárgyában sem született konszenzus, mert a keresztény vallást sokan a nagy egyházszakadástól datálódó középkori megosztottság *primus inter pares* eszközének tekintették.

Borneman és *Fowler* kétségtelenül az egyik legérdekesebb „konceptiót” alkották meg, amikor a tipikus európai karaktert a fogyasztói társadalom által predesztinált, fogyasztói életmód révén maximálisan leírható figuraként aposztrofálták.⁴⁴ Ha elfogadnánk a szerzőpáros európai „típusról” alkotott fogalmának helyességét, akkor *Ulrich Beck* se kélyes, sivár és pesszimista vízióját adaptálnánk Európára, ahol az emberek az értelem hiányától szenvednek és nem találják helyüket a „standardizált individualitás” világában: „(...) az emberek turisztikai katalógusok nyomán bejárják a világ minden sarkát. Széttörik a legjobb házasságokat, és gyors egymásutánban egyre újabb viszonyokba bocsátkoznak. Átképzik magukat. Fogókúráznak. Kocognak. Egyik terápiacsoporttól a másikig

³⁸ Davies (2001), 25. p.

³⁹ Idézi: Dér Aladár: Az európai identitás elméleti alapjai, in *Politikatudományi Szemle*, 2005/1. szám, 127. p.

⁴⁰ Bayer József: Európai kultúra – európai identitás, in Karikó Sándor (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra* – Áron Kiadó, Budapest, 2001, 13. p.

⁴¹ Szigeti Péter: A valóság vonzásában – Forrás: <http://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm> (Letöltés: 2011. 10. 29.)

⁴² John Xiros Cooper: *T. S. Eliot's Die Einheit der Europäischen Kultur* (1946) and the Idea of European Union, in Paul Douglass (Szerk.): *T. S. Eliot, Dante, and the Idea of Europe* – Cambridge Scholars Publishing, 2011, pp. 145-158.; *Ács Miklós – Farkas Andrea* (Szerk.): *Európa története a kezdetektől napjainkig* – Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1999, 19. p.

⁴³ Delanty (2005), 14. p.

⁴⁴ Delanty (2005), 12. p.

támolyognak. Az önmegvalósítás céljától megszállottan kitépik magukat az anyaföldből, hogy megnézzék, gyökereik valóban egészségesek-e.”⁴⁵ A fogyasztás és identitás azonban különböző fogalmak és a „szépség fasizmusának” teóriája, valamint a céltalan fogyasztás piedesztálra emelése sem idealizálható a végletekig. A nyugati mentalitás jelenleg hanyatlóban van, de vajon bízhatunk-e abban, hogy az „európaiak” egyszer csak felhagynak a „bolygó hollandiként” történő céltalan lézengés és a *byroni spleen* favorizálásának tendenciáival és újra értelmet adnak létfenntartásuknak? Ha summázzuk az eddigi Európa-fogalmak esszenciáját, akkor talán azt mondhatjuk, hogy bízhatunk ebben...

Amerika

Mint azt már említettem, a Nyugat-fogalom másik integráns komponensét az Amerikai Egyesült Államok képezi. Európához hasonlóan vizsgáljuk meg, hogy miként körvonalazható az amerikai identitás!

Közismert, hogy a XVI. századi Angliában kialakult *puritanizmus*, mint a protestantizmus radikális változata markáns egyházi reformokat követelt az országban, amire válaszul a puritánokat *William Laud* irányításával üldözni kezdték, aminek következtében számos puritán emigrált Hollandiába, illetve az Újvilágba.⁴⁶ *Perry Miller* kutatásai nyomán megállapítható, hogy az emigránsok azzal a szándékkal telepedtek le Új-Angliában, hogy „ott a keresztény világ dicsőségére felépítsék az Új Siont, a Szentírás útmutatásai szerint alakítva közösségi életüket.”⁴⁷ A szövetség (*covenant*) gondolatát tevékenységük nyomán a későbbi föderális vagy szövetségi teológia is recipiálta és az a *kongregacionalista gyülekezet* fundamentumává vált. Eredeti akarat-elhatározásuktól eltérően azonban a puritánok a kulturális adaptáció folyamatát dolgozták ki Amerikában, amellyel a pragmatikus elgondolás is azonosult.

Sacvan Bercotovich behatóan vizsgálta az amerikai identitás egyes fázisait. Az első jelentősebb alkotás *Cotton Mather* 1702. évi munkája, a „*Magnalia Christi Americana*” volt, melyben még a szakrális küldetés letéteményesként tétélezte az „amerikai ént”. *Emerson* és *Whitman* „representatív amerikaija” ezzel szemben már a birodalmi

⁴⁵ Idézi: Bayer (2003), 391. p.

⁴⁶ Világtörténelmi Enciklopédia – Reader’s Digest Kiadó Kft., Budapest, 2000, 540. p.

⁴⁷ Rácz Margit: Puritanizmus és amerikai identitás – A puritán történet(írás) átértékelése napjainkban, in Aetas, 1996/1. szám, pp. 5-19.

retorika állandó hivatkozási pontjává vált. A „*Jeremiád-retorikának*” köszönhetően az USA sikeresen tartotta fenn a korábbi szakrális szféra retorikáját, sőt, a legtöbbször sikerült azt az éppen aktuális történelmi szituációra adaptálnia. Egy idő után pedig szinte észrevétlenül váltotta fel a mitikus-biblikus kommunikációt a nemzeti-regionális múltra való hivatkozás dogmája, s „*a szent történelem tipológiai beteljesülését a korlátlan evilági fejlődés metaforájaként értelmezte*”,⁴⁸ azaz a Krisztusra való hivatkozás komplementerévé, majd helyettesítőjévé mindinkább *Uncle Sam* vált.

A puritán hagyományokból építkező amerikaiak énképe így mindvégig sajátos momentumokat produkált. Ennek egyik jellemzője az a *Michael Walzer* által megfigyelt jelenség, amelyet „kötőjeles identitásnak”⁴⁹ nevezett el. Ennek lényege, hogy az amerikai jelzőhöz sajátos identitásokat toldanak hozzá, azaz az amerikai jelző bármely egyéb identitással relációba kerülhet (amerikai-olasz, amerikai-ír és így tovább).⁵⁰ „*Nem az a helyzet, hogy az írek kulturális értelemben vagy politikailag amerikaiakká válnak, ahogy azt az ír pluralizmus hívei állítják, hanem inkább az, hogy (az Amerikában letelepedett és ott élő, de ír gyökerekkel rendelkező polgárok – saját megjegyzés – P. A.) kulturális vagy politikai tekintetben ír-amerikaiakká válnak.*” Az írek kultúrája jelentősen befolyásolta az amerikai kultúrát.”⁵¹ Végző soron az egykori puritán kivándorlók leszármazottai, akik már életvitelszerűen tartózkodnak Amerikában, a politikáról és kultúráról az őseik által vallott eredeti, nemzeti értelemben vett felfogásukat az amerikai identitás hatására megváltoztatják, így a nemzetiségi hovatartozás kérdése Amerikában már másodlagossá válik – bár nem tűnik el teljesen, így válik érzékelhetővé a kettős identitás.

A XVIII. század végére függetlenedő Amerikai Egyesült Államok csekély létszámú népességgel rendelkezett és homogén volt: túlnyomórészt fehér, brit és protestáns emberekből tevődött össze, akiknek nagyjából közös volt a kultúrájuk, túlnyomórészt elkötelezettek voltak a Függetlenségi Nyilatkozatban és az Alkotmányban (valamint annak kiegészítéseiben) tételezett elvek irányába. A XX. század végére ez a helyzet drasztikusan megváltozott. Az amerikaiak létszáma mintegy százszorosára növekedett, „többfajúvá” vált (Huntington becslései szerint az amerikai populáció 69 százaléka fehér, 12 szá-

⁴⁸ Rácz (1996), 19. p.

⁴⁹ Walzer használja továbbá a kettős vagy duális identitás jelzőt is.

⁵⁰ Gerard Delanty – Chris Rumford: *Rethinking Europe – Social theory and the implications of Europeanization* – Routledge (Taylor & Francis Group), London & New York, 2005, 70. p.

⁵¹ Michael Walzer: *What It Means to Be an American* – Marsilio Publishers, 1992, 47. p.

zaléka hispanó, 12 százaléka fekete, 4 százaléka ázsiai és csendes-óceániai, illetve három százalék egyéb), illetve vallási értelemben is fragmentálódott (63 százalék vallja magát protestánsnak, 23 százalék katolikusnak, 8 százalék egyéb vallással szimpatizálónak, 6 százalék pedig ateistának).⁵² De ami Huntington szerint ennél is katasztrofálisabb következményekkel jár, az nem más, mint az axiológiai hanyatlás: a Gunnar Myrdal által életre galvanizált „Amerikai Hitvallás” értékeinek marginalizálódása és egyre többek által történő kétségbevonása. (Ilyen központi érték a szabadság, az egyenlőség, az individualizmus, az alapvető emberi jogok és azok garanciái, a képviseleti kormányzás és a magántulajdon. Az elv másik komponense a protestáns tradíció, amely a munka mindenkorai tisztelét hirdeti és az egyén tehetségére és teljesítményére apellál.)⁵³ A multikulturalizmus „prófétái” megkérdőjelezik a nyugati örökség létjogosultságát, kétségbe vonják az egyetemes amerikai kultúra létezését, legitimálást követelnek más szubnacionális, faji, etnikai és vallási egységek számára és az individuális jogokkal szemben a közösségek jogai mellett törnek lándzsát. Ekként az „amerikanizmus” fő ellenségeként a multikulturalizmust jelölte meg.⁵⁴ A fenti folyamattal paralel a hidegháború megszűnése megfosztotta Amerikát a valamivel szemben való megkülönböztethetőség „játékszerétől”: a Szovjetunióval szemben meg tudta határozni önmagát, de a bipoláris világrend felbomlásával ez a privilegiált öndefiníciós státusza megszűnt, ezzel az amerikai összetartozás gondolata is gyengült. „*Mi, amerikaiak, nem azok voltunk, amik voltunk, és bizonytalan, hogy mivé lettünk*”⁵⁵ – vonta le a keserű konzekvenciát Huntington.

Tehát: a Nyugat jellemzői, fogalma

A fentiek során láthattuk, hogy miként módosult az európai, illetve az észak-amerikai identitás „architektúrája” a történelem során. Mielőtt egy fogalomba sűrítve összegezném az eddig elmondottakat, szükségesnek tartom számba venni, hogy az egyes történelmi korok milyen jelentéstartalmakkal ruházták fel a „nyugati civilizáció” eszméjét. Látni kell, hogy ezek a fogalomvariánsok nem mentesek az adott kor politikai berendezkedésétől, így erősen dominálnak benne a szubjektív momentumok: a gondolati konstrukciók a kitalálók érdekeinek szolgálatára jöttek létre: „*bonyolult ideológiai tornamutat-*

⁵² Samuel P. Huntington: Kik vagyunk mi? – Az amerikai nemzeti identitás dilemmái – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 37. p.

⁵³ Faragó Katalin: Amerikai jövőképek – Forrás: <http://grotius.hu/publ/displ.asp?id=GDLZLU&lg=1> (Letöltés: 2011. 10. 30.)

⁵⁴ Huntington (2002), pp. 526-530.

⁵⁵ Huntington (2005), 37. p.

ványok, azonosságkereső sasszék, kulturális propagandagyakorlatok eredménye.”⁵⁶ A „mustra” során nagyban támaszkodom Norman Davies tipizálására.

- Az antik Hellász terminológiájában a Nyugat elsősorban a Perzsa Birodalom égisze alatt megvalósuló keleti önkényuralommal szembeni ellentétéként funkcionált. A görögség sokáig zárkózott el az ellenségnek kikiáltott külvilágtól (*barbaricum*).⁵⁷ A Római Birodalom korszakában a differenciálás alapja a római örökségből való részesedés lehetősége volt: Róma „egyhatalmi ideológiáját” (amely a császárkorban érte el csúcspontját) az *imperium Romanum* és a *pax Romana* eszméje közvetítette.⁵⁸ Róma lényegében az akkori (ismert) világ egyetlen központja volt, így a birodalmon kívüli területek szükségtelenül „civilizálatlannak” számítottak.
- A kereszténység térnyerését követően a keresztény-izlám „limes” szolgált a megkülönböztetés alapjául: a keresztény államok közössége, a *Civitas Christiana*⁵⁹ számított Nyugatnak, míg az iszlám államok impériuma alatt álló államok Keletnek. Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás és Bartolus dolgozták ki a *bellum iustum*, „az igazságos háború tanát” („*Just War Theory*”): eszerint a háború legitimálható volt, ha azt „Isten parancsának végrehajtása” végett indították – ezzel mintegy ideológiai alapot szolgáltatva a keresztes hadjáratokhoz.⁶⁰
- A nagy egyházszakadást, az 1054. évi *schismát* követően a korábbi „egyetemes keresztény birodalom” „bipolárisrá” vált: a választóvonal az „igazhitű keresztény” nyugati államok és keleti ortodox térség között húzódott.⁶¹ A Nyugat lényegében a katolicizmus befolyása alatt álló államokat takarta.
- A protestantizmus térnyerésének következtében a „nyugati civilizáció” központjává az észak-európai államok váltak, amelyek a XVI. század során függetleníteni tudták magukat a katolikus *tutelától*. A XVII. századi holland világuralom alatt a

⁵⁶ Davies (2001), pp. 38-40. p.

⁵⁷ Bruhács János: Nemzetközi jog I. – Általános rész – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009, 43. p.

⁵⁸ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 66. p.

⁵⁹ Bruhács (2009), 17. p.

⁶⁰ Costas Douzinas: Human Rights and Empire – The political philosophy of cosmopolitanism – Routledge-Cavendish, New York, 2007, pp. 237-238.; Zumair Abbasi: Interpretation of Just War Theory – Forrás: <http://www.glc.edu.pk/publications/pdf/Zubair%20Abbasi.pdf> (Letöltés: 2011. 10. 31.)

⁶¹ Davies (2001), 316. p.

merkantilizmus és a kereskedői magatartás vált minden mérték mércéjévé, a navigáció pedig az alkalmazott tudományok „pápájává.”⁶²

- A nyugati civilizáció francia variánsa a XVIII. században került előtérbe, elsősorban a felvilágosodás szellemi-kulturális áramlatának köszönhetően: a „fény százada” a racionális gondolkodás piedesztálra emelésével járt, elterjedtté vált a francia irodalmi nyelv használata a korábbi latin nyelvvel szemben, Párizs a szellemi élet központjává vált, mindez pedig termékeny talajra lelt az 1789. évi francia forradalom eszményeiben. A nemzetközi jog fejlődése magával hozta az európai jogközösség kifejezésének elterjedését.⁶³
- A viktoriánus Anglia a XIX. század vezető nagyhatalma volt, modern kikötőivel és hatalmas gyárvárosaival.⁶⁴ Az Egyesült Királyság a század során hatalmas potenciálra tett szert, az európai gondolkodásban pedig egyre inkább teret nyert a kolonializmus gondolata: a európai nagyhatalmak teljessé tették gyarmatbirodalmaikat Ázsiában, Afrikában és Óceániában – bár a Monroe-elv deklarálásának köszönhetően ezen korszakban nyert elismerést az amerikai kontinens bizonyos államainak *de iure* elismerése. A XIX. század második felétől – az imperializmus fénykorában – Afrika gyarmatosítására fókuszáltak –ennek objektívált formája az 1885. évi berlini akta, amely elhatárolta a befolyási övezeteket.⁶⁵ A nyugati nagyhatalmak axiomatikus meggyőződése volt, hogy „*a birodalomépítő fajok istenadta joga másokon uralkodni, s az a hit, hogy e fajok kulturális, gazdasági és alkotmányos berendezkedése magasabbrendű. (...)*”⁶⁶ „*A szegregált (birodalmi) country clubba*”⁶⁷ csak a fejlett ipusztériális társadalmak kerülhettek be, a Kelet pedig számukra „*parasztársadalmakat, állam nélküli nemzeteket és nyers autokráciát jelentett.*”⁶⁸
- A WASP (*White Anglo-Saxon-Protestant*, fehér angolszász protestáns)- változat az I. világháború utáni időszak produktuma volt, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az USA és Nagy-Britannia érdekei közösek. Az amerikai elit angolbarát szimpátiáira, a protestantizmus közös hagyományaira, a parlamenti kormányzás és szokás-

⁶² Szigeti Péter: Világrendszernézöben - Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, pp. 77-79.

⁶³ Bayer (2003), pp. 129-131; Davis (2001), 38. p; Bruhács (2009), 52. p.

⁶⁴ Szigeti (2005), 79. p.; Litván Dániel: Miért a Nyugat a nyerő? - Most még – In: BBC History, I. évfolyam, 1. szám, 2011. április, 72. p.

⁶⁵ Bruhács (2009), pp. 53-55.; Blahó András – Prandler Árpád: Nemzetközi szervezetek és intézmények – Aula Kiadó, 2005, 31. p.

⁶⁶ Davies (2001), 38. p.

⁶⁷ Zakaria (2009), 69. p.

⁶⁸ Davies (2001), 39. p.

jog rendszerére, az európai német hegemonia ellensúlyozására és stratégiai együttműködésre alapozva egy amerikai-brit kooperáció jött létre, mely az USA 1941. évi hadba lépését követően újra megújult.

- Az amerikai változat a második világháborút követően alakult ki azon államok körében, amelyek elfogadták az USA vezető szerepét, valamint az általa képviselt demokráciát és kapitalizmust, szentesítve az „európai identitás amerikanizálódását.”⁶⁹ Az amerikai gondolkodás centrumába ekkor a fentebb már vázolt „Amerikai Hitvallás” értékeinek mindenáron történő exportálása került. A hidegháború és a bipoláris világrend fennállása alatt az USA a kommunizmustól való félelemre bázírozva virulenssé tudott válni, biztosítva ezáltal a vezető szerepűvé válást. A Szovjetunió összeomlása után a nemzetközi rendszert 1989-től egyértelműen az USA hatalma határozta meg. *„Minden út Washingtonba vezetett és a globális cselekvésben az amerikai politikai, gazdasági és külpolitikai elképzelések jelentették a kiindulópontot. Amerika rendkívüli befolyásra tett szert. (...) Washington a világ minden kontinensének legerősebb külső szereplője, domináns szerepe van a nyugati féltekén és (...) az egyetlen olyan ország, mely biztosítani tudja a szükséges logisztikai és szállítás segítséget komoly, világszintű akciókhoz.”*⁷⁰

A fentiek alapján immár megkísérelhetem egyetlen lakonikus mondatba sűríteni a fent vázoltakat: *a Nyugat az a területileg egzaktan körül nem határolható, állandó mutációkon áteső politikai, kulturális és gazdasági sorsközösség, amelyet összekovácsol a neutralizált és szekularizált állami élet mellett megvalósuló közös keresztény hagyomány, az alapvető emberi jogok biztosításán nyugvó jogállami paradigma és a jogegyenlőség gondolata, a permanensen ismétlődő demokratikus választások és politikai pluralizmus konstrukciója, valamint a kapitalista termelési mód gyakorlata.*

⁶⁹ Gerard Bosssuat: Az európai identitás és az Egyesült Államok – Egy történész gondolatai, in Rubicon 2002/9-10. szám – A jaltai rendszer, 72. p.

⁷⁰ Zakaria (2009), 72. p.

II. FEJEZET A NYUGAT FÖLÉNYE(S)

Montesquieu, akit leginkább a hatalommegosztás eszméje nyomán ismerhetünk, 1748-ban a „Törvények szelleméről” szóló munkájában fejtette ki, hogy mivel „*az értelem jellege és a szív szenvedélyei különféle éghajlatok alatt erősen különböznek*”, ezért „*minden birodalom közül az értelem birodalma az első*”, s ezzel azt az állítását kívánta alátámasztani, hogy az európai klímának nem akad versenytársa. „*Ázsiában a szolgálai szellemiség uralkodik, amelyet soha nem tudunk lerázni magunkról*”⁷¹ summázta a Keletről vallott véleményét. Max Weber már említett munkájában hosszú fejtegetéssel igyekezett alátámasztani, hogy csak „*a Nyugat talaján keletkeztek olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek egyetemes jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutatnak. Csak a Nyugaton létezik érvényesnek tartott fejlődési fokon álló tudomány*”⁷² és így tovább. Ezekben a véleményekben benne foglaltatik a nyugati mentalitás évszázadokig prosperáló tipikus atmoszférája. A XVIII-XIX. század (és sajnálatos módon a XX. század egy része) folyamán az európai ember számos elméletet kreált a nem európai emberekről. Világképükben természetesnek vélték, hogy az emberek a növényekhez és állatokhoz hasonlóan egy hierarchikus rendszer részei, a piramis csúcsán az európai civilizációval, amelyet a legkifinomultabb és legtökéletesebb formának tartottak.

Dömötör Ildikó tanulmányából világosan kitűnik, hogy az (ausztráliai) őslakosokat az emberi lét legalsó szintjeire helyezték, mivel nem tartották őket civilizáltaknak. Az őslakosok rovására tömegesen fordulhattak elő az alábbihoz hasonló esetek Janet Millet, egy anglikán lelkész neje az 1860-as évek hajnalán éppen férjének parókiáján tartózkodott, amikor is „*megjelent egy »aboriginal« férfi, aki viselkedésével nagy feltűnést okozott. A bennszülött férfi magát úriemberként mutatta be, és látogatásának céljaként a házaspár üdvözlését jelölte meg. Ez a »pimaszság« felháborította Janetet: »Talán a leginkább kirívó az volt a (bennszülött) viselkedésében, ahogy magát teljes egyenrangúnak ismerte képzelte a társadalmi ranglétrán. Ez egy olyan feltételezés volt, amit mi még szívessegből sem akartunk elfogadni, habár úgy tűnt, hogy látogatásának ez a célja.*»”⁷³

⁷¹ Litván (2011), Davies (2001), 61. p.

⁷² Weber (1995), 9. p.

⁷³ Dömötör Ildikó: Úri hölgyek a vademberek között (Az ausztráliai őslakosok ábrázolása a brit telepesnők és utazónők írásaiban a 19. században), in Aetas, 2010/3. szám, 21. p.

A nemzetről zajló legtöbb diskurzus a XIX. század folyamán akceptálta azt a szociáldarwinista tanítást, miszerint „a nemzetek közötti versengés fejlődési folyamat, (...) amelynek során egyes népek alkalmasnak bizonyulnak a független létezésre, mások pedig kipusztulásra ítéltetnek.”⁷⁴ A szociáldarwinizmus hívei szerint a Darwin által eredetileg a növények és állatok fejlődésére „kitalált” evolúciós elmélet magyarázatot ad arra, miért kerül egy népcsoport más népcsoportok feletti uralmi helyzetbe. Azt gondolták, hogy a „gyengébb emberi közösségeknek” nincsen esélyük a küzdelem felvételére az erősebb közösségekkel szemben, ezért „pusztulásra vannak predesztinálva” és át kell adni helyüket a rátermettebb csoportoknak.⁷⁵ Az effajta gondolatok hamar követőkre találtak. „Európa minden nemzetisége kísértést érzett, hogy magát egy faji kötelékekkel összetartott külön csoport tagjának tartsa, amely vérségi alapon tartozik egybe, illetve különül el. Rendkívüli érdeklődés övezte az etnológiát és a »faji típusok« tanulmányozását, amelyek úgymond megfelelnek egy-egy modern nemzetnek. (...) Houston Stewart Chamberlain, egy Németországban élő angol a kreatív fajokat az árjákról leszűkítette a teutonokra.”⁷⁶ Mintha csak kikövezett út vezetett volna a hitleri nemzetiszocializmus minden képzeletet felülmúló tombolásához...

„Megszelídült formában” és elsősorban az USA-ban, de még ma is él a más nemzetekkel szembeni lesajnálás mentalitása. Zakarianak támadt az a borús impressziója az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatban, miszerint politikusai „folyamatosan és válogatás nélkül követelőznek, megbélyegeznek, megtorolnak és megvádolnak egész országokat számtalan gyengeségükért. Az elmúlt 15 év során azt Egyesült Államok szankciókkal sújtotta a világ lakosságának felét. Éves jelentést ad ki minden más ország viselkedéséről. Washington D. C. egy birodalmi város, amely egy önelégült, a külvilággal való kapcsolat nélküli buborékká nőtte ki magát. (...) Amerika globalizálta a világot – de elfelejtette globalizálni önmagát.”⁷⁷

Még ha meglehetősen sarkított is Zakaria leírása, vannak olyan tendenciák, amelyek kétségtelenül alátámasztani látszanak az idézet utolsó mondatát. Ezt az egyetemes emberi jogokhoz fűződő amerikai viszony példáján keresztül szeretném érzékeltetni. Az emberi jogok egyetemességgel szembeni *kulturális relativizmus* első számú zászlóvivői

⁷⁴ Davies (2001), 761. p.

⁷⁵ Dömötör (2010), 22. p.

⁷⁶ Davies (2001), 763. p.

⁷⁷ Zakaria (2009), pp. 77-79.

kétségtelenül az iszlám országok, de az USA hozzáállása is meglehetősen ambivalens a nemzetközi emberi jogi egyezményekhez, tudniillik centrális szerepet játszik a normaalkotásban, amennyiben „az egyezmények kidolgozói igyekeznek megszerezni a támogatását, mert a végrehajtás ellenőrzésének finanszírozásában jelentős részt vállal – ugyanakkor kevés hajlandóságot mutat a nagymértékben az igényei szerint alakított nemzetközi okmányok megerősítésére. Amikor az 1990-es években végre ratifikálta a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, valamint a kínzás elleni egyezményt és a faji diszkrimináció elleni egyezményt, ezt számos fenntartás és értelmező nyilatkozat kíséretében tette, amelyek lényegében kizárják, hogy ezen nemzetközi normák bármilyen hatást gyakorolhassanak az amerikai jogrendszerre akár szövetségi, akár tagállami szinten.”⁷⁸ Az egyetemes nemzetközi emberi jogi normákkal szembeni amerikai rezisztencia az amerikai alkotmányos hagyományokat és az amerikai jogi kultúra eredményeit citálja az elutasítást alátámasztó érvek sorában.

Gyakori érv az alapvető jelentőségű nemzetközi jogi dokumentumokkal és intézményekkel szemben, hogy azok egy atavisztikus korszak maradványai. Számtalan ideológiai és politikai vitát generált a *Nemzetközi Bíróság Statútuma* 38. cikk (1) bekezdés c) pontja, amely a nemzetközi jog forrásainak tekinthető felsorolásnál említi a „civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket”.⁷⁹ A fordulat használata az 1814-1815. évi Bécsi Kongresszus után vált népszerűvé.⁸⁰ A „civilizált-nem civilizált” disputa a XIX. század elméleteinek és szerződéses gyakorlatának⁸¹ meghatározó „emblémája” volt.⁸² Lorimer szerint ez a terminus a különböző nemzetek közötti XIX. századi különbségtétel szellemét idézi.⁸³ A nemzetközi jog művelői körében mára már elfogadottnak tekinthető azon álláspont, mely szerint a „civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek” megjelölés az egyaránt alkalmazandó, közös (belső jogi eredetű, de „internacionalizálódott”) jogi örökségre utal, amelynek hatálya a nemzetközi jogközösség kiszélesedését követően

⁷⁸ Weller Mónika: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége, in *Állam- és Jogtudomány*, XXXIX. Évfolyam, 1998/3-4. szám, 319. p.

⁷⁹ Dr. Gömbös Ervin (Szerk.): *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság alapszabályai* – Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008, 94. p.

⁸⁰ Kovács Péter: *Nemzetközi közjog* – Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 147. p.

⁸¹ A jelző megjelent többek között a rabszolga-kereskedelem tilalma tárgyában született 1815. évi bécsi nyilatkozatban, illetve a szárazföldi háború törvényeiről is szokásairól szóló hágai egyezményben is – Ld. Bruhács (2009), 156. p.

⁸² Antony Anghie: *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law* – Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge University Press, New York, 2004, 110. p.

⁸³ Bruhács (2009), 156. p.

annak minden résztvevőjére kiterjed.⁸⁴ „Ha van egy alapvetően mindenütt ugyanazon tartalommal ismert elv, ám valahol hatalomra kerül a legelemibb civilizációs vívmányokat megtagadó rezsim, ez a tény nem akadályozza az elv alkalmazását.”⁸⁵ A fenti álláspont maximális tiszteletben tartása mellett talán nem lenne haszontalan egy kezdeményezés, amely azt tűzné ki célul, hogy a Statútum idézett passzusát a „nemzetközi közösség által elismert általános jogelvek” megnevezésre módosítsák. A fenti példa alapján könnyen belátható, hogy az ENSZ Alapokmány több rendelkezésében szereplő „ellenséges államok” terminus – amely az Alapokmány értelmező rendelkezése szerint mindazon államokat öleli fel, amelyek az Alapokmány valamelyik aláírójával a második világháború alatt ellenséges viszonyban állottak⁸⁶ – is anakronisztikussá vált, hiszen mind Németország, mind Japán szakítottak a második világháború ideje alatt regnáló antihumánus rendszerekkel.

Sokan vetették már fel az ENSZ intézményi reformjainak szükségességét is. Ezt jelen dolgozat keretei között csak az említés szintjén tárgyalom, hiszen céloom mindössze annyi, hogy a nyugati civilizáció által kimunkált szervezetrendszer egyes elemeinek elavultságára rávilágítsak. Zakaria megállapítása szerint „a nemzetközi együttműködés hagyományos mechanizmusai egy másik korszak maradványai. Az Egyesült Nemzetek rendszere egy idejétmúlt hatalmi struktúrát képvisel. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai hatvan évvel ezelőtti háborúk győztesei. A testületnek nem tagja Japán és Németország, a világ második és harmadik legnagyobb gazdasága a piaci árfolyamok szerint, vagy India, a világ legnagyobb demokráciája, és egyetlen latin-amerikai vagy afrikai ország sem. A Biztonsági Tanács a világkormányzás régi struktúrájának tágabb értelemben vett példázata.”⁸⁷ Nem is beszélve a kolonializmus időszakának reziduumáról, a Gyámsági Tanácsról.

⁸⁴ Anghie (2004), 111. p.; Boros Balázs Sándor: Az általános jogelvek *in foro domestico* érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe – *Iustum Aequum Salutare*, V. 2009/1., 110. p.

⁸⁵ Kovács (2006), pp. 146-147.

⁸⁶ ENSZ Alapokmány 53. cikk (2) bekezdés

⁸⁷ Zakaria (2009), 69. p. – A francia elnök egyébként már felvetette, hogy India számára is állandó tagságot kellene biztosítani az ENSZ Biztonsági Tanácsában, de ez a mai napi köztudottan nem valósult meg. – Forrás: Marján (2009), 298. p.

A fejezet zárásaként röviden vázoló, hogy a Nyugaton kívül eső civilizációk Nyugathoz és modernizációhoz való viszonyának milyen modelljei alakultak ki a történelem során.⁸⁸

- o *Az elutasítás modellje* elsősorban Japánban (1542-XIX. század közepe) és Kínában (az ópiumháború befejezéséig) valósult meg. Ez a modell csak korlátozott formában engedte érvényesülni a modernizációt, a nyugati kultúra importját pedig szigorúan tilalmazta. Japánból például teljesen kitiltották a nyugatiakat a XVII. század közepén, mígnem 1854-ben Perry kapitány megnyitotta a japán kikötőket, 1868-ban, a *Meidzsi-restaurációt* követően pedig kísérletet tettek a nyugati értékek akceptálására. A kínai elutasító politika a kínai „Középbirodalom-képben” és a kínai kultúra felsőbbrendűségének illúziójában gyökerezett. Az ópiumháborúban aratott brit győzelmet követően azonban megszűnt a kirekesztő stratégia alkalmazása.
- o *A kemalizmus modellje* szerint a modernizáció szükséges és kívánatos jelenség, az őshonos kultúra pedig összeegyeztethetetlen a modernizációval, ennek következtében el kell hagyni, illetve be kell tiltani az ősi kultúrát annak érdekében, hogy a társadalom képes legyen a teljes nyugatiasodásra. A modell szerint a nyugatiasodás és a modernizáció egymást erősítő fogalmak. A modellt elsősorban nyugati értelmiségiek népszerűsítették. Pipes szerint a muzulmán országoknak el kell sajátítaniuk a nyugati gondolkodásmódot, ezért el kell ismerniük a nyugati civilizáció dominanciáját. A modell egyébként *Musztafa Kemal Atatürk*-ről kapta a nevét, aki a Török Köztársaság megalapításával eltörölte a szultánság rendszerét, majd nyugati mintára modernizálta országát: korszerűsítette a jogi és oktatási rendszert, bevezette a latin betűs írást és a nyugati életforma felvételére buzdított.⁸⁹
- o *A reformizmus modellje* a modernizáció és a társadalom őshonos kultúrájának kombináció mellett érvel. A koncepciót elsősorban a nem nyugati elit tette magáévá. *Ti-Csung*, a kínai Csing-dinasztia uralkodója a következőképpen foglalta össze krédóját: „*kínai ismeretek az alapelveket illetően, nyugati ismeretek a gyakorlati alkalmazásban.*”⁹⁰ A második világháborút követően *Douglas MacArthur* tá-

⁸⁸ A tipizálás forrása: Huntington (2002), pp. 105-110.

⁸⁹ Világtörténelmi Enciklopédia (200), pp. 47-48.

⁹⁰ Huntington (2002), 109. p.

bornok a szövetséges megszállás bevezetését követően „a japán népet a hagyományos értékek és a nyugati viselkedésmód ésszerű ötvözése felé terelte. (...) A japán alkotmányban olyan radikális módosításokat eszközöltetett, melyek a háborút törvényen kívül helyezték, garantálták a politikai szabadságot és létrehozták a demokratikus államot. A császárt jelképes funkcióján kívül mindent hatalmától és isteni előjogától megfosztották.”⁹¹

Láthattuk, hogy a Nyugat fölénye milyen megnyilvánulási formulákat öltött az elmúlt évszázadokban. Ennek bemutatása után immáron rátérhetek a kultúra hanyatlásának problémájára.

III. FEJEZET A NYUGAT ELÉGIKUSA: OSWALD SPENGLER⁹²

A bevezetésben már utaltam rá, hogy a pesszimista világgépet közvetítő munkáknak komoly tradíciói vannak. Schedel már 1493-ban megszerkesztette és kiadta azt a *Nürnbergi Krónikát*, amelynek fő gondolata az volt, hogy az „emberiség hét korszakának hatodika a végéhez közeledik”, a mű végén pedig néhány lapot üresen is hagyott, hogy fel lehessen rájuk jegyezni, „amit a hátralévő kis időben még érdemes.”⁹³ Schedel jóslata nem vált valóra: a mű megírását követően a nagy földrajzi felfedezések révén hatalmas területeket lehetett bekapcsolni a nyugat-európai infrastruktúrába, az új típusú, tengerekre alapozott XVII. századi gazdaság pedig hamar érezte előnyeit.⁹⁴

Az I. világháborút követően azonban Nyugat-Európa szellemi életén valóságos másnaposság lett úrrá és az apátiába torkolló, borús hangulat a mindennapok részévé vált. A byroni spleen „restaurálását” Spengler végezte el a Nyugat alkonyáról szóló terjedelmes könyvével. Spengler gondolkodásának középpontjában a kultúra és civilizáció kérdése állt, így pár gondolat erejéig el kell időznünk a két fogalom közötti különbségek kérdésénél.

⁹¹ Ivor Matanle: A második világháború – Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994, 388. p.

⁹² Jelen esetben az „elégikus” megnevezés nem jelzőként szerepel, hanem az elégiák szerzőjeként felfogott alanyi értelemben. – Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára – Akadémia Kiadó, Budapest, 1983, 213. p.

⁹³ Jacques Barzun: Hajnaltól alkonyig – A nyugati kultúra 500 éve – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 1115. p.

⁹⁴ Litván (2011), 75. p.

Fernand Braudel mutatott rá arra, hogy 1800 tájáktól a kultúra és a civilizáció kifejezések valóságos konkurenciaharca volt megfigyelhető.⁹⁵ A civilizáció szó (amelyet a „korcivilizáció” kontextusában első ízben *Voltaire* használt) a barbárság ellenpólusaként az intellektuális, technikai, morális és társadalmi haladást, a „felvilágosodást” jelölte. A civilizáció szó *Herder* nyomán Németországban metamorfózison esett át: a kultúra az intellektuális és tudományos haladás jelentéstartalmát vette fel, a civilizáció pedig az emberi élet anyagi oldalát volt hivatott képviselni. *Thomas Mann* és *Mommsen* tanulmányai arról tanúskodnak, hogy a kultúra a szellemiség, a civilizáció pedig a gépésítés szimbóluma. *Mommsen* fejti ki a XX. század derekán, hogy az ember feladata nem más, mint megakadályozni, hogy a „civilizáció lerombolja a kultúrát és a technika az embert.”⁹⁶

Spengler új összefüggésekbe helyezte a kultúra és a civilizáció fogalmát: ennek megértésével rekonstruálhatjuk, hogy mit is értett igazán a Nyugat alkonyán. Spengler szerint minden kultúrában szükségképpen és eredendően benne rejlik a civilizáció; ezek a „szerves egymásutániság kifejeződései”, tehát a civilizáció minden kultúra elkerülhetetlen sorsa; a kultúrák predesztinálva vannak arra, hogy előbb-vagy utóbb, de eljussanak a civilizáció fázisába. A civilizáció lezárulás, „ahogyan a gyermeki lelkiségre (...) a szellemi akkor következik, ahogyan a tájra a kőből épített megkövesedő világváros borul. A civilizáció a visszavonhatatlan vég, amely benső szükségszerűségtől hajtva újból és újból beköszönt. (...) A tiszta civilizáció, mint történelmi folyamat lényege – a szervetlenné vált, elsovadt formák lépcsőzetes leépülése.”⁹⁷

A kultúrából a civilizációba való átmenet az antikvitásban a Kr. u. IV. században, a Nyugaton pedig a XIX. században ment végbe szerzőnk szerint. A kultúra uralmának periódusában a „*fausti lélek*” (az európai ember szinonimája) felvirágzott, de a civilizáció korára „*hervadásnak indultak az európai ember szellemi képességei.*”⁹⁸ Ennek következtében szerinte a nagy szellemi döntések már nem a „széles földkerekségen” mennek végbe, hanem 3-4 világvárosban. A hatalmas metropoliszokkal szemben a többi táj és terület a vidék (*Provinz*) rangjára degradálódik, feladatuk pedig mindössze annyi lesz, hogy ki-

⁹⁵ Karácsony András: Bevezetés a társadalomelméletbe – Rejtjel Kiadó, Budapest, 1997, 143. p.

⁹⁶ Karácsony (1997), 145. p.

⁹⁷ Spengler (1995), I. kötet, pp. 67-68.

⁹⁸ Jurij Davidov: A művészet és az elit – Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 316. p.

elégítsék a világvárosok szükségleteit. A világ helyett jelen korunk a városra koncentrált, és egy „újnómád parazita” tűnik fel: a nagyvárosi lakos, az „alaktalanul hullámzó tömegben fellépő, tradíciókat nélkülöző, vallástalan, intelligens és terméketlen tényember, aki mély ellenérzéssel viseltetik a földművesnéppel és annak legmagasabb rendű alakjával, a vidéki nemessel szemben.”⁹⁹ A gondolatmenet ezen pontján felszínre tör a német nacionalizmus kérlelhetetlen képviselőjének keserű diagnózisa: a világváros a haza helyett immáron a kozmopolitizmust, a hagyomány és a természetesség értékeinek tiszteletével szemben a hűvös tényérzék, az állam helyett a társadalmat, a természetes jogok helyett a kivívott jogokat, a szív vallásos karitása helyett a tudományos vallástalanságot favorizálja. A „józan paraszti ész” maga alá gyűri a hűvös intelligencia, a modern tömegtársadalom szórakoztatóipari egységei pedig az ősemberre jellemző vegetatív ösztönöket állítják a hierarchia csúcsára, a *panem et circenses* axiómává merevedett elvének állandó súlykolásával. A „pénz szelleme” észrevétlenül tör rést a „népek történeti formáin, a művészet pedig immáron csak a nagyvárosi ember igényeinek kiszolgálására törekszik és elidegeníti magától a vidéki embereket – a „népek ugyanis semmi köze a plen air festészetéhez.”¹⁰⁰

Spengler sajnálatos módon azonosult azzal a *nietzschei* gondolattal, miszerint „Wagner zenéje a dekadenciának, a (...) művészet hanyatlásának, a kultúra és általában a társadalom alkonyának szimptomája.”¹⁰¹ Wagner zenéje vagy Manet festészete Spengler számára nem jelent többet, mint a nagyvárosi „barbárságnak” történő behódolást, a „szerves továbbfejlődésre képtelen, mesterkelt” művészet kifejlesztését. „Wagner éppúgy oldja szét a melódiát, ahogy Manet és a körébe tartozó festők a látható tárgyak határait, (...) a zeneszerző és a festő egyaránt az itt korábban nélkülözhetetlen tehetség nélkül születtek, mivel a rajz és a dallam, mint a testiség maradványai, immár nem alkalmasak rá, hogy a kor szimbolikáját kifejezésre juttassák. Mindketten olyan részletekkel dolgoznak, amelyek – hogy Nietzsche kifejezésével éljünk – csak a dekadensek szemét és fülét kápráztatják el.” A zene „tömegnyi hangszer ricsajától harsogó muzsikává”, a festészet „félkegyelmű, egzotikus és plakáteffektusokkal teletöltötté”, az épületek pedig a

⁹⁹ Spengler (1995), I. kötet, pp. 69-70.

¹⁰⁰ Spengler (1995), I. kötet, pp. 70-74.

¹⁰¹ Davidov (1975), 312. p.

különböző kultúrák stílusjegyeiből szelektálatlanul összehordott instrumentumokká váltak.¹⁰²

Azt kell mondanom, hogy ezeket az igazságtalan verdiktekét Spengler a kor egyes értelmiségeire jellemző beszűkült nézőpont alapján hirdette ki. Az elefántcsonttoronyból szemlélődve Spengler talán képtelen volt elismerni a modern művészeti ágakban rejlő társadalomkritikát, azt, hogy az egyes művészek a maguk szentimentális módján a fennálló rendszerek anomáliáit igyekeznek feltárni – és arra reflektálva annak kritikáját adni. Ahogyan Alan Woods fogalmazott: „*Pablo Picasso a spanyol polgárháborúra válaszul alkotta meg mesterművét, a Guernicát. Goya is a maga kora szörnyűségeit kommentálta és ítélte el »A háború borzalmai « című sorozatában.*”¹⁰³ Nem helyes magatartás az, ha egyéni impressziók alapján komplett irányzatokat vagy egy alkotói munkásság egészét értéktelennek, ízléstelennek, „*Entartete Kunst*nak” tituláljuk – ez persze nem jelenti azt, hogy teljes mértékben azonosulnunk kell a modern művészi megoldások vívmányaival.

Majdnem egy évszázad távlatából azt a megállapítást tehetem, hogy Spengler (akárcsak korábban Schedel) kétségtelenül tett néhány helytálló megállapítást, de nem bizonyult „mindenható orákulumnak”: tévedett az alkony bekövetkeztének „határidejét” illetően. Szerinte a nyugati civilizáció az 1800-tól 2000-ig terjedő időszakban jutott el a civilizáció állapotába: borús képe szerint a nagyvárosivá lett „néptest” ekkorra formátlan masszává oldódott, a világváros és a provinciák ellentéte szükségszerűen vezetett a szervetlen és kozmopolita rend kialakulásához, a pénz uralma pedig mindent áthatott. Igaz ugyan, hogy sok tekintetben egyetérthetünk Zygmunt Bauman lengyel-amerikai szociológussal, aki szerint a modern ember identitásának jelképe a csavargó és a turista lehetne, akik csak átutazóban vannak a világban, de nincs állandó kötődésük „*semmi rögzített-hez*”,¹⁰⁴ de a nemzetállamok – még ha veszítettek is valamicskét jelentőségükből – ma is létező entitások. Vitathatatlan, hogy a modern metropoliszokban az individuum nem képes kiterjedt interperszonális kapcsolatok létrehozására, de az emberek többsége megtalálja azt a kisebb-nagyobb baráti közösséget, amelyben érvényesülni tud. A pénz valóban

¹⁰² Idézi: Davidov (1975), pp. 312-313.

¹⁰³ Alan Woods: Hieronymus Bosch és a haldokló feudalizmus művészete, in *Eszmélet* 91. szám (2011 ősz), 81. p.

¹⁰⁴ Idézi: Bayer József: Európai kultúra – európai identitás, in Karikó Sándor (Szerk.): *Európaiság – politikai és morális kultúra* – Áron Kiadó, Budapest, 2001, 12. p.

hatalmas dominanciára tett szert, de léteznek olyan egyetemes értékek, amelyet nem lehet adásvétel tárgyának tekinteni és a nemzetközi hitelminősítő intézetek által „leminősíteni”.

Spengler arra az álláspontra jutott, hogy a 2000-től 2200-ig terjedő időszakban kialakul a „cézárizmus”, az erőpolitika győzelmet arat a pénz felett, a politikai formák primitivizálódnak, a nemzetek formátlan népességgé válva széthullanak és kialakul egy despotikus birodalom. „Végéhez közelít az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia, a humanizmus és a szabadság korszaka. A tömegek rezignáltan veszik tudomásul a cézárok, az erős emberek győzelmét és engedelmeskedni fognak nekik.”¹⁰⁵ Spengler víziója húsz éven belül valóra vált és igazolódott Foch marsall *bon-mot*-ja, miszerint a két világháború közötti időszak valójában csak két évtizedre szóló fegyverszünet volt.¹⁰⁶ Az „új Caesarok” faji felsőbbrendűséget hirdető politikája ideiglenesen győzelmet aratott a demokrácia korszaka felett, de ez a politika nagyban hozzájárult a tengelyhatalmak által uralt területek anyagi és erkölcsi erodálódásához. Nagy szerencse, hogy a „Caesarok” győzelme a demokrácia felett pürrhoszinak bizonyult és a nemzetiszocialista idea nem tudott egy despotikus birodalomban kiteljesedni.

IV. FEJEZET LEO FROBENIUS A „KULTÚRKÖRHINTÁN”

A civilizáció és kultúra kérdéseit *Leo Frobenius* (1873-1938) német antropológus is górcső alá vette. Frobenius munkáját egyfelől az afrikai kultúrák tanulmányozása során nyert élményanyag, másrészt Spengler előző fejezetben ismertetett kultúrmorfológiai tézisei inspirálták.¹⁰⁷ A civilizációt olyan kritikus problémaként tettelezte, amely az „*életünk része – ünnepeljük a felemelkedését és sajnáljuk a bukását*”¹⁰⁸ – mégis keveset tudunk róla. Ún. *paideuma-elméletében* fejtette ki nagy hatású téziseit, amely szerint a kultúra saját „spirituális lélekkel” rendelkezik.¹⁰⁹ Minden kultúrát önmagába zárt, öntörvényű

¹⁰⁵ Idézi: Niall Ferguson: A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története – Scolar Kiadó, Budapest, 2008, 649. p.

¹⁰⁶ Colin S. Gray: War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History – Taylor & Francis e-Library, 2007, 99. p.

¹⁰⁷ Kovács Gábor: A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig- Kultúrmorfológiai és nemzetkarakterológia a weimari Németországban (Eszmetörténeti vázlat), in Café Babel, 2001/39-40. szám, 24. p.

¹⁰⁸ Suzanne Césaire: Leo Frobenius and the Problem of Civilisation, in Michael Richardson – Krzysztof Fijalkowski: Civilizations, in Refusal of the Shadow – Surrealism and the Caribbean – Verso, London, 1996, 82. p.

¹⁰⁹ Renée Sylvain: Leo Frobenius – From Kulturkreis to Kulturmorphologie, in Anthropos, 91.1996, 483. p

komplexitásnak tekint, „melynek lényege csak intuitív módon érthető meg”.¹¹⁰ A paideuma lényegében a minden kultúrára jellemző műveltséggel azonosítható. A kultúrák megszületnek, élnek és elhaláloznak, újjászületnek és felváltják egymást¹¹¹ – a „kultúrkör” (*Kulturkreis*) ezen alapmotívuma később több szerzőnél is visszatért. A kultúra az élő organizmusok analógiájára, biológiai jellemzők alapján írható le és az emberi egyedfejlődés szakaszaihoz hasonlóan három nagy etapra bontható: az érzelem szakasza a kultúra ifjúkorának tekinthető, a második stádium a kultúra virágzásának időszakát jelenti, míg „elhasználódott” fázisában a kultúra elaggásának, szenilissé válásának lehetünk tanúi.¹¹²

Frobenius tehát odaadón vizsgálta az afrikai civilizációt: „az Afrika-kutató előtt hamar megvilágosodott, hogy olyan korszakban él, amikor az európaiak világ-és élet-szemlélete gyökeres változtatásra szorul.”¹¹³ Az Afrikában tett expedíciói eredményeként két részre „osztotta fel” az afrikai kontinenst: az etióp és a hamita civilizációk között differenciált.¹¹⁴ Eszerint az etióp és hamita két ellentétes életfelfogást tükröző közösségként és egymással konkuráló kultúraként tételezhető: az etiópok földművelő-növénytermesztő, míg a hamiták vadászó-bukolikus életmódot folytatnak. Az etiópok gondolkodása transzcendens, misztikus, metafizikai elemekkel terhelt, az ősök a különböző rituálékon keresztül jelenítődnek meg a leszármazók életében, igazi hazájuknak az időt tekintik. Törzsi keretek között élnek, nem individualizálódtak. A hamita ezzel szemben kitűnően kombinálja agresszivitását a racionalizmus elemeivel és az individualizáció talaján áll, pátriájának a teret tekinti, a világot prédaterületként kezeli és azt territórium alá hajtva, saját igényeinek megfelelően „domesztikálja” azt.¹¹⁵ Frobenius szerint az egész világon az etióp és hamita kultúrkörök viselkedésmódjai érvényesülnek.

Elméletét „sikerrel” adaptálta az európai viszonyokra. A „férfias”, hamita típusú kultúrával azonosította a nyugati kultúrákat, amelyeket szerinte tehát a kiterjedésre törekvő, azaz extenzív rekvizitumok jellemeznek. A „nőies”, keleti kultúrák – amelyek közé

¹¹⁰ Kovács (2001), 24. p.

¹¹¹ Sylvain (1996), 483. p.

¹¹² Forrás: <http://newworldencyclopedia.org/entry/leo-frobenius> (Letöltés: 2011. 11. 02.)

¹¹³ Biernaczky János: „A ténykutatás fanatikusa...” – Frobenius műveinek tudományos háttéréről, in Nép-rajzi Látóhatár, 2006/1-2. szám, 143. p.

¹¹⁴ Graham Huggan: The Postcolonial Exotic – Marketing the Margins – Taylor & Francis e-Library, 2003, 44. p.

¹¹⁵ Frobenius gondolatainak remek összefoglalását adja Németh László a „San Remó-i naplóban” – Forrás: <http://mek.oszk.hu/06000/06071/html/gmnemeth0002.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)

elsősorban Németországot és Oroszországot sorolta - ezzel szemben az elmélyülésre és az intenzivitásra koncentrálnak. A németiség legnagyobb problémája szerinte az volt, hogy a történelem során a nyugatias kifejezésformákat akceptálták. A nyugati kultúra azért került válságba, mert a racionalizmus, a mechanikus és materialista látásmód utat tört magának, elsekélyesítve ezzel a nyugati polgárok felfogását. A nyugati államok sikerrel kolonizálták az Európán kívüli területek garmadáját, de a „belső meghódítás”, a lelki azonosulás érzését nem tudták meghonosítani – az etióp és hamita „kollektív tudatalatti” létének dacára sem. A hódítások eredményeként így egy „vértelen és lélektelen civilizáció” született.¹¹⁶

Munkássága során főként a kolonizációra koncentrált, amikor párhuzamot velt fel-fedezni az etióp és a német, valamint a hamita és a brit-francia lélek között.¹¹⁷ Ezt a fajta analógiaalkotást azonban egy ponton meglehetősen erőltetettnek találom. Nem vitás, hogy a Brit Birodalom és Franciaország kiterjedt gyarmati területekkel rendelkeztek az imperializmus Európájának időszakában, de a császári Németország is kivette a részét a még „okkupátlan” területek felosztásából.¹¹⁸

Frobenius megállapításai, ha akaratlanul is, de még egy ponton tragikus következményeket produkáltak. Kultúrkör-elméletét „*A hamita probléma az afrikanisztikában*” című művében fejlesztette tovább C. Meinhof, aki ugyan „jóhiszeműen próbálta feltárni a hamita és fekete-afrikai népek közötti kapcsolatok jellegét és összefüggéseit”¹¹⁹, bemutatva, hogy a hamita népek egyfajta katalizátor szerepét játszhatták a negroid népek történelmi fejlődésében, de kutatásainak gyümölcseit a politika megkísérelte a maga önös céljaira begyűjteni: téziseit a későbbiek során a nemzetiszocialista fajelmélet kidolgozói saját téveszméik igazolására próbálták meg felhasználni.¹²⁰ Frobenius munkássága dolgozatomban szempontjából a „kultúrkör-elmélet” síkján szolgáltatott hasznosítható adalékokat, hiszen ezen keresztül könnyebben érthető meg a továbbiakban például Arnold Toynbee elmélete.

¹¹⁶ Kovács (2006), 24. p.

¹¹⁷ Biernaczky (2006), 88. p.

¹¹⁸ Erről a folyamatról bővebb leírást ad Hóman Bálint, Szekfü Gyula és Kerényi Károly munkája, az „Egyetemes történet”- Lásd: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0003/0003/0006-163.html> (letöltés: 2011. 11. 03.)

¹¹⁹ D. A. Olderogge: Epigamija, in Biernaczky Szilárd – Búr Gábor (Szerk.): Afrikakutatás – Az ELTE Afrikai Kutatási és Kiadási Program Évkönyve, 2005-2008, Mundus Kiadó, Budapest, 2009, 107. p.

¹²⁰ Olderogge (2009), 107. p.

V. FEJEZET

JOHAN HUIZINGA, A SEBZETT VILÁG KRÓNIKÁSA

Johan Huizinga a holland társadalom polgári, toleráns, progresszív attitűdjének rendíthetetlen híve volt és ezen értékek mellett tartott ki a totalitárius rezsimek futótűzszerű terjedésének korszakában is. „A középkor alkonyában” vagy a „*Homo Ludens*ben” azonban éppen a polgári létforma hatyúdalát volt kénytelen megénekelni a rítusok, szertartások, ünnepek, tehát a társadalmi és a magánélet formáinak értékmegőrző funkciójáról értekezve.¹²¹ Az 1943-ban keletkezett „*Geschonden wereld*” (Sebzett világ) című művében a kultúra hanyatlásának XIX. század közepe óta tapasztalható folyamatát analizálta, pontos diagnózisát adva a nemzetiszocializmushoz vezető történelmi eseménysornak. Huizinga azonban merőben más konzekvenciákat vont le, mint két évtizeddel korábban Spengler: ő a kultúra megújításának lehetőségeit vette számba, így vetve el a spengleri téziseket a nyugati kultúra elodázhatatlan hanyatlásáról és civilizációs stációjának elkerülhetetlenségéről.¹²² - mindennél jobban irtózott ugyanis az „új Caesarok” hegemoniára törekvő militáns politikájától. „*Utaljunk csak (...) a díszszemléknek és lépésben-futásnak arra a szellemére, mely mesterré lett a világban. Százezreket mozgósítanak. Semmilyen térség sem elég nagy, és sorban és vigyázzban áll egy nemzet – mint az ónkatonák. Szuggesztív hatása alól még az idegen szemlélő sem vonhatja ki magát. Nagyságnak látszik, hatalomnak. Pedig gyerekesség. Egy üres forma a teljesértékű célirányosság ábrándját kelti.*”¹²³

Dolgozatom szempontjából legérdekesebb írása „A holnap árnyékában – Korunk kulturális diagnózisa” címmel 1935-ben megjelent értekezése.¹²⁴ A „*kultúrfolyamat torzulásának*” tendenciáit sorra vevő mű borús képpel indít: „*a jelen krízis egy állandóan haladó és meg nem fordítható folyamat fázisa.*”¹²⁵ A régi krízistudathoz képest az 1930-as évek válságának többletkomponense, hogy az „aranykor” eljövételében már nem reménykedhetünk, lehetetlen ugyanis a visszatérés, ami a reneszánsz idején még kivitelezhetőnek bizonyult. Így szerzőnk a „nincs más hátra, mint előre” szlogen jegyében fejti ki mondanivalóját, hogy annak betetőzéseként felmutassa a fényt az alagút végén: lehetséges a katarzis, a Nyugat nem feltartóztatlanul rohan a szakadék felé.

¹²¹ Gera (1999), 37. p.

¹²² Gera (1999), 39. p.

¹²³ Idézi: Kerékgyártó Ágnes: Az értékválságok ideológiája, in Világosság 2006/3. szám, 24. p.

¹²⁴ Johan Huizinga: A holnap árnyékában – Korunk kulturális diagnózisa – Windsor Kiadó, Budapest, 1996

¹²⁵ Huizinga (1996), 18. p.

A pesszimista gondolati tartalmak garmadája persze Huizingánál is felsorakozik. A korábbi korok válságos periódusaiban a társadalom alapjai kevésbé voltak „kikezdve”, nem állt fenn a kultúra teljes vertikumának összeomlási esélye, a vallás domináns szerepet töltött be a polgárok életében, nem bénult meg „görcsösen” a világkereskedelmi forgalom és a művészet terén egészen a rokokó koráig csak lassú, finom, konzervatív tónusváltozások érvényesültek.¹²⁶ A modern kor művészete azonban szabaddá tette az utat a „reklám útján felfújtt divatszélsőségek bohózatos változatai” előtt. Ennek következtében „a nagyközönség már nem érdeklődik a szellem iránt, legalábbis sokkal kevésbé, mint pl. a XVIII. században, amikor a közönség sokkal kisebb, beállítottságát tekintve azonban jóval intellektuálisabb volt. A tömegek érdeklődése manapság egyre inkább olyan dolgok felé fordul, melyeket egy pártatlan művelődéstörténet csakis alacsonyabbrendű játékformáknak tudna minősíteni (jóllehet vannak magasabb rendűek is). A mai világban mindent átfogó, szervezett infantilizmus uralkodik.”¹²⁷

Úgy gondolom, hogy lehetetlen nem észrevenni a párhuzamot a Huizinga által leírt infantilizálódás és korunk dementálódási tendenciái között. Huizinga már a harmincas évek derekán a mai „Blikk-effektust” fogalmazta meg, amikor a következőket írta: „a pillanatnyi publicitás a kereskedelmi-szenzácionális érdekektől hajtva, képes egyszerű állásponti különbözetet nemzeti káprázattá felfújni. Mint aszfalt-és benzinszag a városok felett, úgy lebeg a világ felett a szavak lim-lomjának felhője.”¹²⁸ Az éles szemű megfigyelők a „Való Világ-szindrómát” fedezhetik fel abban, amit Huizinga az irodalom „stílusvesztéseiként” írt le: „Az irodalom mind jobban és jobban eltávolodott az erkölcsi szempontoktól. (...) A realizmus először az emberi-természetes, majd még a fajtalan részleteknek is növekvő mértékű leleplezésében kereste feladatát. (...) Mindezekkel a (...) gyanútlan közönség megszokta a szabadságnak és erkölcstelenségnek bámulatos szélsőségeit.”¹²⁹

Intézményesülni látszik a „puerilizmus”: a felnőtt emberek az élet kihívásaira rendre a pubertás kisfiú játékos mentalitásával reagálnak: az illemszabályokkal szemben teljes mértékben immunisak, az emberi méltóság és a polgártárs véleménynyilvánítási szabadságával szemben maximálisan intoleránsak, illetve nagyfokú egocentrikus gondol-

¹²⁶ Huizinga (1996), pp. 22-25.

¹²⁷ Idézi: Gera (1999), 110. p.

¹²⁸ Huizinga (1996), 176. p.

¹²⁹ Huizinga (1996), 113. p.

kodásmód jellemzi őket.¹³⁰ Azaz a közösség távolodik az észről, nem az egyének fejlődésének gondolatát emeli pajzsára, hanem a gyermek viselkedését titulálja követendő példának, így az ösztönök uralkodnak el az élet minden területén. Az egyén úgy véli, hogy nem kell szembesülnie tettei következményeivel,¹³¹ ahogy a gyermek helytelen magaviseletének következményei is többnyire „*lex imperfecta*” jellegűek. *Richard Coudenhove-Calergi* nyomán ezt a jelenséget a „*gentleman-eszmény*” teljes marginalizálódásaként jellemezhetjük.

A gentleman életérzés és létforma forrása Calergi szerint a nyugati kultúreszmény germán vonulata által képviselt lovagideál, amelynek állandó „*epitheton ornansai*” a vitézség, a hűség és a becsület voltak. „*A lovagi eszmény teljes erő kifejtést követelt: hűséget a (hűbérúr), barát, szövetséges iránt; gyermeki áldozatot Isten és a sors előtt; vitézséget az ellenséggel és a balsorssal szemben; udvariasságot és figyelmességet a nők iránt; segítő szándékot a szegények, özvegyek és árvák iránt; tiszteletet az öregségnek; nemeslelkűséget a legyőzötteknek; könyörtelenséget a saját és tiszteletet a mások becsülete iránt.*”¹³² Néhány évszázad múlva ezeket az ideálokat a polgárság is akceptálta, így a transzformált lovagi értékek és formák nyomán Angliában létrejött a polgári életstílus, a gentleman eszmény, amely „*a nyugati lélekség »leglelke«, mivel a pogány-germán és keresztény értékeket, amelyek szintézise a lovagi szellem, egybekapcsolta a sztoikus bölcs antik embereszményével.*” A XXI század hajnalára azonban olybá tűnik, hogy ez az ideál Atlantiszként tűnik el társadalmunk horizontjáról és sokkal inkább a hanyatlás nyomán a Huizinga által ecsetelt puerilizmus veszi át a helyét.

Benedetto Croce észrevételei szerint „*a Szellem maga: örök haladás, örök emelkedés, s éppen ezért mindörökké magában hordja a hanyatlás mozzanatát is. »Hanyatlási korszakok« azok, amelyekben a már elért magas, erkölcsi, vallási, bölcséleti, művészeti szférákból való lebukást a pusztító vitalitás, gazdaság, hasznosság, hedonizmus szféráiba érezzük fontosnak és jellegzetesnek: olyasvalaminek, ami e korszakok egész életstílusára rányomta a bélyeget. (...) Végeredményben persze mindig »haladunk« és az örök haladás*

¹³⁰ Huizinga (1996), 149. p.

¹³¹ Kerékgyártó (2006), 24. p.

¹³² R. N. Coudenhove-Calergi: *Totális állam, totális ember* – Századunk kiadása, Budapest, 1937, 93. p.

a hanyatlást is a maga eszközévé hasonítja át. De egyelőre mindenképpen színvonalfeladásról, süllyedésről van szó.”¹³³

Mindezek alapján magától értetődően adódik a kérdés: van-e kiút ebből a hanyatlási periódusból és a haladás szolgálatába tudjuk-e állítani erőinket? Huizinga szerint a válasz igen, a katarzis akkor lehetséges, ha az egyes egyének, individuumok belső megtisztuláson esnek át. A Római Birodalom vesztét három tényező egybekonvergálása okozta: az államszervezet működésének megmerevedése és a beözönlő idegen népek uralma; a gazdasági élet intenzitásának csökkenése, valamint az erkölcsök romlása és ezzel párhuzamosan a felemelkedő kereszténység rigorózus törekvése a szellemi élet megrendezésére.¹³⁴ Sokak szerint ma éppen a harmadik komponens, tehát az erkölcsi romlás kontrollátlansága és az axiológiai tévesztés az, ami a hanyatlás irányába mutat. T. S. Eliot mondta, hogy „*ha az embernek nem lesz Istene, Hitler és Sztálin előtt kell majd tisztelnie.*”¹³⁵ Sokan persze azt vallják (így Gilles Kepel), hogy a társadalmi szervezet szakrális alapjának restaurációja zajlik, a „kudarcba fulladt modernségtől” való továbblépést pedig „Európa evangelizációja” szolgáltatja.¹³⁶ Az igazság, úgy vélem, mint mindig, most is középen van, azaz a *horatiusi aurera mediocritas* igazságában. A vallás nem lehet az élet totális és univerzális rendező elve, amint azt a katolicizmus hegemoniája idején vallották, de a szakrális meggyőződésnek szerepet kell játszania életünk során, ahogy azt egyes reformátorok a vallás interiozálódása, belsővé válása fontossága kapcsán hangsúlyozták.¹³⁷ Huizinga is erre gondolhatott, amikor a sokasodó válságjelek ellenére kiemelte a katarzis lehetőségét és jelentőségét. A lovagi erényeket nem lehet minden kritika nélkül a mai kor aktualitásaira adaptálni, de egyes értékeit talán újra a gondolkodás centrumába lehet és kell állítani.

¹³³ Benedetto Croce: Történelem és szabadság – A Századunk kiadása, Budapest, 1940, 43. p.

¹³⁴ Huizinga (1996), 180. p.

¹³⁵ Idézi: Huntington (2002), 144. p.

¹³⁶ Huntington (2002), 145. p.

¹³⁷ Hahner Péter: A reformáció eredete, in Rubicon 2009/9. szám, 32. p.

VI. FEJEZET

A MŰVÉSZET: A VÁLSÁG REFLEXÍV MEGRAGADÁSÁNAK ESZKÖZE

A művészet a legérzékletesebben tudja illusztrálni egy kor atmoszféráját, beidegződéseit, mentalitását, erőnyeit és hátrányait. A krízisjelenségek ábrázolásnak egyik korai krónikusa, a XV. század végén - XVI. század elején¹³⁸ alkotó *Hieronymus Bosch* művészete például egy forrongó világ, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet ábrázolása, „egy ellentmondásos erőktől szaggatott világról, amelyből száműzték az értelmet, és ahol az állati készletek kerekedtek fölül; az erőszak és a terror világa, a valósággá vált rémálom.”¹³⁹ Festményei látszólag minden logikát és racionalitást nélkülöznek: „a józan ész provokálja mindegyik, a világ fejtetőre áll. A képek, amelyekkel szembesülünk, annyira hihetetlenek, annyira ellentmondanak a világról alkotott nézeteinknek, hogy szédülünk bele. Teljes erővel kólint fejbe bennünket Hegel mondata: az Értelme fölött győz az Értelmetlen. E művészet lényege a bizarr furcsaság. A világ, amit tükröz, többé nem azonos önmagával, hanem minden pontján hasadt. Ami szilárd, az képlékeny válik és viszont.”¹⁴⁰ Felipe de Guevara szerint Bosch „képei tárgyul egészen rendhagyó mintákat talált, ám azok mindig összhangban voltak a természettel. (...) Bosch nemcsak az individuális emberi lélek mélységei, hanem az 1500-as évek körül történelmi válaszcútt előtt álló Európa számára is tükört állított képeivel.”¹⁴¹

Huizinga az 1930-as évek derekán ugyanezen megfigyeléseket írta le fentebb idézett művében. Az esztétikai kifejezés eltávolodott az észről és a természettől, „a művész olyan alakot próbál megteremteni, amelyet a szem a praktikus élet valóságában nem észlel.”¹⁴² Kandinsky, De Chirico, Chagall, Salvador Dalí, René Magritte, Joan Miró és társaik, a szürrealizmus és dadaizmus pápáinak művészete – Huizinga kifejezésével élve – szakít az „emberi ismeretkészség megszokott eszközeivel” és a művész immáron az ábrázolt tárgy hétköznapi észlelés előtt rejtve maradó „legmélyebb lényét”, a dolog mögött rejlő lényeket igyekszik feltárni és ábrázolni, megfosztva azokat a felesleges, zavaró járulékos kérdésektől. Ennek köszönhető, hogy „30°-os szögben állítják fel csendéleteik asztalkáit, munkásaik kályhacsöveket hordanak nadrág helyett”.¹⁴³

¹³⁸ Bohumil Vurm: Európa titkos története a reneszánsztól a 19. századig – Sziget Kiadó, Budapest, 2004, pp. 24-26.

¹³⁹ Woods (2011), 68. p.

¹⁴⁰ Woods (2011), 68. p.

¹⁴¹ Vurm (2004), pp. 29-36.

¹⁴² Huizinga (1996), pp. 164-170.

¹⁴³ Huizinga (1996), 170. p.

Siegfried Kracauer német filmkritikus tömeglélektani vizsgálódásai középpontjában annak vizsgálata állt, hogy a két világháború közötti német filmgyártás expresszionista filmjei miként tükrözték a német nép lelki beállítottságát. Kracauer szerint a filmek pszichológiai beállítottságot tükröznek, „*a kollektív lelki állapot mélyrétegeit, amelyek a tudatosság dimenziója alatt terülnek el. A film az elhallgatott, lappangó, látens lelki történeteket hozza felszínre: a színészi játék gesztusai az emberi reláció láthatatlan dinamikájának manifeszt jelei. Együttesük jellemzői annak a nemzetnek a belső életére, amelyből a filmek születnek. A képi és elbeszélő motívumok ismétlődése pedig a publikum vágyaira utalnak. A tudatalatti vonások teszik a filmet a társadalom tanújává. A film horizontja egy kultúra tudatalattija.*”¹⁴⁴A német expresszionizmus filmjeiben (dr. Caligari, Metropolis, Nosferatu etc.) a külvilág az emberfeletti erőktől való páni félelem terepévé válik, ahol gyakran követik egymást sűrűsödési pontok, „baljós árnyak” jelennek meg már a történet kezdeti fázisában is, a tárgyak pedig rendellenesek: a székek magasabbak, a fák hosszabbak, az árnyékok élesebbek, a házak dűledézőbbek, a díszletek nyugtalanító hatásúak.¹⁴⁵

A leírtakból egyértelműen ráismerhetünk az első világháború utáni Németország kaotikumának ábrázolására: a Spartacus Szövetség celebrálta felkelés utcai barikádjaira, majd a müncheni „sörpuccs” kísérletére, a berendezkedő Weimari Köztársaság labilis politikai helyzetére, a demokrácia kiszámíthatatlanságára és instabilitására, a diktatúra állandóan fenyegető rémére, egyszóval a krízis szimptomáira. Az expresszionista filmtermés felfedi a „*vereségtől traumatizált német társadalmi tudat mély dichotómiáját, amely a Weimari Köztársaság demokráciájának valósága és a rend iránti vágy, a lázadó szellem és az alárendeltség szüksége között ingázik, és amely a diktatúra áldozata lesz.*”¹⁴⁶

„*A lelkeknek az a megbénulása, amely 1924 és 1929 között egész Németországban eluralkodott, egyáltalán nem volt kifejezetten német jellegű. Könnyen ki lehetne mutatni, hogy analóg körülmények hatására hasonló kollektív bénultság következik be – és*

¹⁴⁴ Siegfried Kracauer: Caligaritól Hitlerig – A német film pszichológiai története – Magyar Filmintézet, Budapest, 1993, pp. 11-12.; Surányi András: A film és álom mechanizmusai – „A filmnyelv és az álom-funkciók vizuális képe” – Színház-és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2001, 18. p.

¹⁴⁵ Kovács András Bálint: A szorongás képei, in Filmvilág folyóirat, 1986/5. szám, pp. 26-31.

¹⁴⁶ Michéle Lagny: A filmtörténet felosztása – Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9701/lagny.htm> (Letöltés: 2011. 11. 06.)

következett be – más országokban is.”¹⁴⁷ Ezt reprezentálja a francia újhullám expresszionista stílusjegyeket „renováló” gyakorlata majd három évtizednyivel később, amelyek a De Gaulle-i centralizált, paternalisztikus állam válságjeleivel és 1968 lázadásaival¹⁴⁸ hozhatók összefüggésbe.¹⁴⁹ A mai fogyasztók pedig valósággal falják a horrorfilmeket – minek a jele ez, ha nem annak, hogy a fokozódó szociális bizonytalanság, az elidegenedés, a magány és az apátia hétköznapi életben megnyilvánuló jelenségeit a rémfilmek bizarr, borzongató és balsejtelmű világával azonosítják? Népszerűek ugyanakkor a fogyasztói társadalmat burkolt kritika alá vető amerikai rajzfilmsorozatok is. Végül Kracauer megfigyelését a mai társadalmi valóságra vetítve eljuthatunk a fentebb vázolt huizingai puerilizmushoz is: *Stanley Kubrick Űrodüsszeiájának „emberi számítóközpontja fokozatosan kikapcsolja tökéletes memóriáját (azzal az értelemmel, amit ő hozott létre és ő semmisít meg), gyermekdalokat énekel, végül csecsemőként gügyög.*”¹⁵⁰

Láthattuk, hogy a különböző művészeti alkotások milyen szentimentálisan és reflexíven képesek a valós társadalmi folyamatok megragadására, ezáltal a válságjelek diagnosztizálására és bemutatására. A látszólag illogikus, szürreális formák kétségtelenül azt a valóságot ragadták meg, amelyben a társadalmi-gazdasági krízis, a háborúk és politikai csatározások, az erkölcsi hanyatlás és az eszmék válsága, a vallási meggyőződések halványulása játszották a főszerepeket.¹⁵¹ Csak reménykedhetünk abban, hogy a jövő művészei talán már idillikusabb képet mutathatnak a valóságról.

¹⁴⁷ Kracauer (1993), 14. p.

¹⁴⁸ Részletesebb leírását ld. Takács M. József: 1968 – Egy elmaradt forradalom anatómiája, in Rubicon 1998/8. szám, 28. p.

¹⁴⁹ Kovács (1986), 31. p.

¹⁵⁰ Sándor Iván: A vak szirt szélén (nem) a semmibe lép – A játszma végnélkülisége, in Tiszatáj, 2003/6. szám, 52. p.

¹⁵¹ Woods (2011), 80. p.

VII. FEJEZET

ARNOLD TOYNBEE ÉS A NYUGAT JÖVŐJE

A Frobeniusnál elmondattaknál már utaltam rá, hogy az általa használt módszer még egy ponton hasznosítani tudom. Arnold Toynbee (1889-1975) elméletéről van szó, aki a pozitivizmus és a historizmus hagyományaihoz kötődött, de a modern szociológia, illetve pszichológia számos irányzatának megállapításaiból is merített. Elméletének lényege a kihívás-válasz effektus, az egyes civilizációk részéről az erre adott reflektálás, illetve az energiáit vesztett „uralkodó kisebbség” ellen támadó külső vagy belső proletariátus győzelme.¹⁵² Nem marxista indíttatású elméletről van szó: Toynbee csupán történelmi összefüggéseket vizsgálva jutott ezen megállapításra.

Toynbee nem differenciál kultúra és civilizáció között, ahogy azt számos előfutára, illetve kortársa megtette. A kultúra és a civilizáció fogalma ekként „szimbiózisban” él egymással és a szakaszos, stadiális pályáiv jellemzi. Spenglerhez képest Toynbee „egy- más mellett sarjadó” civilizációkról beszél, azok tehát nem időrendben követik egymást.¹⁵³ Spenglerrel ellentétben a civilizációk körében végzett seregszemle során Toynbee nyolcnál is tovább számolt: első ízben 21,¹⁵⁴ később 26, majd 30 civilizációt „lajstromozott”. Ezek a civilizációk egy fejlődési íven mozognak, a természeti és történelmi tényezők pedig permanens kihívásokként (*challenge*) jelentkeznek az adott társadalomban (ezek természetük szerint lehetnek társadalmi, környezeti, történelmi, anyagi vagy morális kihívások).¹⁵⁵ A civilizációk erre valamilyen válasszal (*response*) felelnek. Ha a kihívás elég erős és a válasz jó, akkor az adott társadalom dinamizálódik és fejlődik. Ha a válasz helytelennek bizonyul, a társadalom stagnálni kezd, majd elhal.¹⁵⁶ A „kihívás-válasz” kategória nagyjából megfeleltethető a Yin és Yang, a statikus-dinamikus, vala-

¹⁵² Romsics Ignác: Arnold Toynbee, in Rubicon, 2003/6. szám – Megismerhető-e a múltunk?, 47. p.

¹⁵³ Bodor (1966), 1132. p.

¹⁵⁴ Ezek: egyiptomi, sumér, hettita, babiloni, indiai, hindu, minószi, hellén, nyugati, ortodox keresztény, ortodox orosz, szír, arab, iráni, kínai, távol-keleti, japán, andoki, maya, yukatáni, mexikói.

¹⁵⁵ Glatz Ferenc (Szerk.): Történetelméleti és módszertani tanulmányok – Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 117. p.; Toynbee: „A Study of History: A Brilliant English Thinker Named Toynbee Sees the Past in Terms of the Challenges and Responses That Make and Break Civilizations”, in LIFE Magazine, February 23., 1948, 119. p.

¹⁵⁶ S. C. Reed: The desintegration of Civilization, in Journal of Heredity, Volume 40, Issue 12, Nov. – Dec. 2011, 325. p., Romsics (2003), pp. 47-48.

mint a pozitív-negatív ellentétpároknak,¹⁵⁷ azaz az aktív expanzív, illetve passzív intenzív állapotok váltakozásának.¹⁵⁸

Toynbee értekezésének egyik központi motívuma a hegymászás „allegóriája”. A primitív társadalmak valamikor szükségszerűen mozgásban voltak, mára azonban a sziklafal mászása során kifejtett energia folytán elfáradtak és statikus állapotba kerültek. Egyik civilizáció sem érezheti magát azonban a hegy csúcsán: „*Mindazok a társadalmak, melyek beléptek a civilizációba, előbb vagy utóbb, így vagy úgy, de nyugvópontra fognak jutni.*”¹⁵⁹ Korunkra már csak öt nagy kultúra „maradt talpon”: a távol-keleti (kínai, japán, koreai), a hindu, az iszlám, az ortodox-keresztény és a nyugati-keresztény. A legvirulensebbnek eddig a nyugati kultúra bizonyult. A másik négy kultúra egyértelműen gyengülően van és Toynbee korai megállapítása szerint legfeljebb a másodhegedűs szerepét tölthetik be a Nyugat mellett - ne feledjük el, hogy a történész ezeket a gondolatokat a negyvenes évek közepén deklarálta.¹⁶⁰

Toynbee elmélete kiinduló pontjaként *Goethe Faustjának* előhangját citálja. Ebben az arkangyalok patetikus hangulatban dicsőítik az isteni teremtés tökéletességét. Isten azonban szembesül vele, hogy éppen művének tökéletessége okán már nem maradt mozgástere teremtő erejének. Ekkor jelenik meg a trónus előtt Mefisztó, felszólítva a Teremtőt, hogy adjon neki szabad kezét az isteni mű, a teremtett világ tönkretételére. Isten elfogadja a kihívást, bár nincs kétsége afelől, hogy „*az igaz ember bárhogy is hibázik, / nagyon jól tudja, mely az igazi út.*”¹⁶¹ A kihívás elfogadásával Istennek ismételten lehetősége nyílik a teremtő munka folytatására. Toynbee szerint ez a jelenet tekinthető a „kihívás-válasz” formula genezisének.¹⁶²

Toynbee felvázolja a társadalmi felbomlás sémáját. A kezdeti stádium során a nagy történelmi személyiségek, az elit, egy szóval a „teremtő kisebbség” különös kvalitásai folytán kiemelkedett a sokaságból és a tömeg önként kezdte őket követni, valamint a mimézis során utánozni. Az idő múlásával azonban megbomlik a teremtő kisebbség és a

¹⁵⁷ Toynbee (1948), 133. p.

¹⁵⁸ Gyurgyák János – Kisantal Tamás (Szerk.): *Történetelmélet I.* – Osiris Kiadó, Budapest, 2006, pp. 697-698.

¹⁵⁹ Gyurgyák – Kisantal (2006), 692. p.

¹⁶⁰ Toynbee (1948), 119. p.

¹⁶¹ Johann Wolfgang von Goethe: *Faust* – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 17. p.

¹⁶² Romsics (2003), 49. p.

sokaság közötti harmónia, a belső és a külső proletariátus harcba vonul a kisebbség ellen, mely már csak a „csendőrszuronyok” révén¹⁶³ képes *akarátának „az ellenszegülés ellenére is érvényt szerezni.”*¹⁶⁴ A bomló társadalom így egy ellenséges belső proletariátusra és egy mindinkább hatékonyságát veszített „uralkodó kisebbségre” fragmentálódik. Az összeomlás azonban nem egyfázisú folyamat: az erőre kapás és a hanyatlás stációi változnak (elsősorban egy nagyobb kiterjedésű birodalom konstituálása hátráltatja a végleges bukást),¹⁶⁵ míg a kisebbség változó intenzitású attackjainak eredményeképpen a *hübrisz*,¹⁶⁶ a lázadás eléri célját és a proletariátus létrehoz egy egyetemes egyházat: ez az a báb, amelyből idővel kifejlődhet egy új civilizáció.¹⁶⁷ Ez a harc zajlott le a Római Birodalom és a keresztény egyház között, melyből az utóbbi került ki győztesen: *I. Theodosius* 380-ban rendeleti úton tette a birodalom államvallásává a katolikus kereszténységet,¹⁶⁸ az új államvallás pedig messze túlélte a Római Birodalmat.

Toynbee különböző kategóriák szerint osztályozta a civilizációkat; a még „talpon lévő” civilizációk mellett az alábbi kategóriákat különítette el:¹⁶⁹

- Az ún. „*visszamaradott*” civilizációkat túlzottan súlyos kihívás érte a történelem egyes éráiban. Az, hogy mégis fenn tudták tartani társadalmukat, valóságos „bűvészmutatványként” értékelhető, de a stagnálás meghaladása és további fejlődés produkálása ezen társadalmak esetén gyakorlatilag lehetetlen. A polinéziaiak mintegy ezer éven keresztül uralták kenujaikkal a Csendes-óceánt, de ennek az állapotnak a huzamosabb fenntartása már meghaladta energiáikat. Az eszkimók csodálatos módon alkalmazkodtak a sarkvidéki klímához, de másra már nem maradt kapacitásuk. A spártaiak leigázták az idegeneket, de a harc mesterségén kívül másban nem tudtak jeleskedni. Az ottománok uralmuk alá hajtották a keresztény világ egy részét, de az egyre erősödő nyugati nyomás végül kikezdte hatalmukat.
- Az ún. *abortív vagy sikertelen civilizációk* korán a „játék” befejezésére kényszerültek, mert egy erősebb civilizáció már azelőtt felülkerekedett rajtuk, mielőtt teljesen kifejlődhetek volna. Ide tartozik a szír civilizáció, amely a hükszósok hó-

¹⁶³ Glatz (1977), pp. 118-119.

¹⁶⁴ Max Weber hatalomra adott definícióját idézi: Patyi András-Varga Zs. András: Általános közigazgatási jog – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009, 17. p.

¹⁶⁵ Glatz (1977), 119. p.

¹⁶⁶ Bodor (1966), 1134. p.

¹⁶⁷ Romsics (2003), 49. p.

¹⁶⁸ Földi-Hamza (2006), 61. p.

¹⁶⁹ Toynbee (1948), pp. 126-133.

dításának esett áldozatául, a távol-keleti (keresztény) civilizáció, amelyet a nesztoriánus szekta¹⁷⁰ tagjainak menekülése roppantott össze; a főként Írországból tevékenykedő kelta (egyház), amely fokozatosan olvadt be a nyugati kereszténységbe,¹⁷¹ illetve az izlandi civilizáció, amelyet a viking norvégok hódítottak meg, akik létrehozták az *Althingot*, a világ legrégebbi parlamentjét, amely 1000-ben a kereszténység felvételéről határozott.¹⁷²

Toynbee tízkötetes munkája¹⁷³ végéhez érkezve némiképp revideálta korábbi álláspontját. Korábban a civilizációkat helyezte gondolkodása centrumába és azokat a történelem fundamentumaiként aposztrofálta, később azonban egyre inkább az egyetemes egyházakat a „magasabb rendű vallásokat” forszírozta és a civilizációkat a vallásokkal összefüggő relációjuk alapján kategorizálta.¹⁷⁴

A Nyugat jövőjével kapcsolatban nem tudott egy általános törvényszerűségként hasznosítható prognózis felállításával szolgálni. A „*The West and The World*” című munkájában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Nyugat évszázadokon keresztül támadta és zsákmányolta ki a világ többi részét és különböző „praktikák” segítségével uralkodni is tudott rajta. Hegemóniáját egyértelműen a fejlett technikának köszönhette, de a későbbiek során a világ többi része is adaptált ezen technikákat, sőt, azt képes volt a Nyugat ellen fordítani.¹⁷⁵ Toynbee itt félreérthetetlenül utalt az atomkorszak fejleményeire. Végző konklúzióként ebben a munkájában azt állította, hogy a Nyugat technikáját tekintve mindig fölényben marad, ami valószínűleg reális megállapítást rejt magában, de „axiómaként” nem abszolutizálható a végletekig. A „*One World or Non*” (*Egyetlen világ vagy egy sem*) lapjain pedig annak a meggyőződésének adott hangot, miszerint a világra az atomhalál vagy az emberiség új, egységes érájának alternatívája vár.

¹⁷⁰ A szekta tagjai azt vallották, hogy Jézus két különálló személy egyesülése volt, egy emberi és egy istenié, de a kettő nem volt elválasztható egymástól, illetve tagadták Mária istenanyaságát. – Világtörténelmi Enciklopédia (2000), pp. 475-476.

¹⁷¹ Világtörténelmi Enciklopédia (2000), 344. p.

¹⁷² Világtörténelmi Enciklopédia (2000), 303. p.

¹⁷³ Alapvető ellentmondásokat találtam arra nézve, hogy Toynbee fő műve, „*A Study of History*” hány kötetből tevődik össze. A Gyurgyák János és Kisantal Tamás szerkesztésében megjelent antológia tíz kötetre hivatkozik, míg Bodor András tanulmánya tizenkettőre.

¹⁷⁴ Gyurgyák – Kisantal (2006), 687. p.

¹⁷⁵ Bodor (1966), 1135. p.

Toynbee késői munkásságában már centrális jelentőséget tulajdonít az isteni Gondviselésnek, a „*céltudatos és a miénkénel magasabb rendű vállalkozás*” akaratának – ekként a keresztény világvallás eljövételének messianisztikus sürgetése mindennél fontosabb jelentőségűvé vált számára.¹⁷⁶ A talpon maradt civilizációk mindegyike részesévé vált a nyugati technika vívmányainak és a világ valamely nagy vallásának (nyugati kereszténység és ortodoxia, iszlám, buddhizmus, hinduizmus)¹⁷⁷ hordozója. A vallások természetükből adódóan minden emberhez szólnak, így a hön áhított egység zászlóvivőiként funkcionálhatnak.¹⁷⁸ Ez szükségképpen kikényszeríti majd a távol-keleti, hindu, iszlám, ortodox és nyugati keresztény civilizációk társulását, amely az univerzális világállam geneziseként könyvelhető el. A nyugati civilizáció *téloszaként*, céljaként pedig tudatosítani kell azt, hogy a többi vallás és civilizáció szintetizálásának folyamatában neki kell oroszlán-részt vállalnia.

Toynbee elméletének erénye, hogy a kulturális dimenziók mellett képes volt a társadalmi valóság változásainak érzékeltetésére is. Hátránya, hogy nem volt képes egy egységes világnézetet közvetítő álláspont kidolgozására, a Nyugat jövőjével kapcsolatos vízióit pedig állandó változtatásoknak vetette alá. (Hol az „aranykor” eljövételének oázisa lebegett szemei előtt, hol pedig a „*Time of Troubles*”, a „megpróbáltatások idejének” nyomása alatt összeroppanó nyugati civilizáció Szaharájához készített pesszimista illusztrációkat.) Munkásságának lezárásaként egy univerzális világállam lehetőségét vázolta fel, de az ezzel felmerülő anomáliákat már nem vizsgálta.

A fejezet zárásaként – bár nem szenteltem önálló részt munkásságának – egy lakonikus kitekintést tennék *Ortega y Gasset* (1883-1955) munkásságának egy pontjára. A *Tömegek lázadásának* megírásával híressé vált szerző ugyanis kora válságszimpptomáinak vizsgálata során szintén egyfajta szövetség létrehozásának fontosságát konstataulta: egy föderális Európáét, amely kollektív programmal rendelkezik. Ez az egység azonban nem a mai Európai Unió előképét jelentette volna; „*véleménye szerint Európa morálvesztésének leküzdése kizárólag a nemzetek Európájának kialakításával képzelhető el.*”¹⁷⁹

¹⁷⁶ Romsics (2003), 47. p.

¹⁷⁷ Gyurgyák – Kisantal (2006), 687. p.

¹⁷⁸ Bodor (1966), 1136. p.; Romsics (2003), pp. 47-48.

¹⁷⁹ Domonkos Endre: *Ortega y Gasset Európa-felfogása* – Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/DMGSVV/63%20domonkos_endre.pdf (Letöltés: 2011. 11. 09.)

VIII. FEJEZET

HERMANN KEYSERLING „SZÉP ÚJ VILÁGA”

Keyserling Spengler és Frobenius kortársa volt - a maga idejében népszerű gondolkodónak számított, ma már azonban csak kevesek ismerik a nevét. Keyserling elmélete annyiban speciális az eddig ismertetett elméletekhez képest, hogy ő a világ minden tradicionális kultúrájának bukását vélte felfedezni a két világháború közötti időszak krízisjelenségeiben.¹⁸⁰ A kultúrák ugyanis „elpusztulnak, ha kimerülnek, ha az »értelem«, amelyet megtestesítettek, megtalálta legmagasabb kifejezését, úgy hogy meg kell merevedniük. Ez az ő természetes haláluk. (...) Rendszerint azonban már előbb is elpusztulnak, akkor, ha más életformákkal kerülnek érintkezésbe, amelyek egységüket szétfeszítik.”¹⁸¹ Módszere tehát kontraproduktív: a világfolyamatban az új mindig az ellentétek és feszültségek kiéleződéséből keletkezik: ezt láhattuk már Toynbee Yin és Yang hasonlításánál is.

Keyserling szerint minden eddigi kultúra súlypontja az irracionálisra, az ösztönösre, az érzelemszerűsége, az alogikusságra, az Erősz-centrikusságra tevődött, amely elemek „átvihetetlenek”, szemben az „átvihető” szellemmel, amely egyre nagyobb jelentőségre fog szert tenni. Az ember szellemi intellektusa olyan mértékben fejlődött ki az elmúlt századok során, hogy ez a pozitív értelemben vett változás szétfeszítette az eddigi metafizikai kereteket, amely a régi kultúrállapotok megsemmisüléséhez vezet: „a technika diadalútja minden régi hagyományt leborotvál.”¹⁸² A technika győzedelmeskedett az emberiség felett, amely pozitív irányú változásként tételezhető. (Keyserling véleményem szerint a felvilágosodás eszmei áramlatának és az ipari forradalom mechanikai újításainak térnyerését írta le ekként.)

Ez a pozitív előjelű változás azonban önkéntelenül is negatív irányba kezdett konvergálni, amikor megjelent az új kihívásokkal „konform” tömegszellem, a „soffőr-típus”, a „technizált primitív ember”. Ahogyan Kovács Gábor fogalmazott a gépek kritikájának elméleteit sorra vevő munkájában: a XIX. század embere „azért lelkesedett a gőzmozdonyért meg a gőzhajóért, mert ezekkel valami gyökeresen más jelent meg: egy új világ előfutárai voltak. Vitatható, hogy azóta embertelen szép új világban élünk-e, ahogyan

¹⁸⁰ Hermann Keyserling: Új világ születése – Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1926, 10. p.

¹⁸¹ Keyserling (1926), 11. p.

¹⁸² Keyserling (1926), 12. p.

Aldous Huxley gondolta, a viszont tény, hogy a dolgok új rendje köszöntött az emberiségre. Az előfutárokat rövidesen követte a főszereg, diadalmasan átalakítva és birtokba véve a természeti univerzumot. A hódítás látszólag totális győzelemmel végződött; ami másfél évszázaddal ezelőtt művinek tetszett, ma már második természetként létezik, hogy (...) Karl Marxra utaljak. Sokan ráéreztek persze a természetes és a művi közötti hagyományos határ problematikussá válására; Mary Shelley Frankenstein-könyve is ezzel foglalkozik.”¹⁸³ A Föld kerekességének kultúráját jelképező vonat Keyserling szerint feltarthatatlanul a pusztulás felé zakatol, mert az új embertípus, a „soffőr” megtagadja a hagyományokat. „A racionalitás, az elgépiesedett és uniformizált élet, az egyéniségvesztés, a hatékonyság (efficiency), egyszóval az amerikanizálódás kora ez – fogalmazza meg Keyserling az 1920-as évek Németországának (...) hangulatát.”¹⁸⁴ A gépesített világ alkotója ellen fordult, de nem mutálódott végleg szörnyeteggé.

A régi vége ugyanis a dolgok rendje szerint magában rejti az új születését is. Nem szükségszerű, hogy „embertelen szép új világban” éljünk, hiszen az „ökumenikus állapot” eljövetele¹⁸⁵ reális alternatíva lehet: Európa az „új értelem” szülőhazájává válhat. Keyserling ezen terminusának meglehetősen bonyolult fogalmát adja, de lényege véleményem szerint a Huizingánál is tapasztalt katarzis, a hagyományos értékekhez, az Európa gyökereit jelentő keresztény gondolathoz való visszatérés.

A hanyatlást követő újjászületés azonban nem ugyanazt fogja hozni a vén Európa minden egyes országának. „Az öreg, elfáradt népek – az angol és a francia – az új korokban nem lehetnek többé a kontinens vezetői. A jövő tehát a fiatal, kialakulatlan népeké”- fogalmaz a „Das Spektrum Europas” (Európai színek) című kitekintőjében.¹⁸⁶ Szerzőnk azonban korántsem a nemzetiszocializmus féktelen sovinizmusának, a „Lebensraum”-elméletnek az előkészítője: nézete szerint Európa minden nemzete szükséges ahhoz, hogy az a kontinens, amelyet Európaként ismerünk, valóban sokszínű lehessen. Hazánk vonatkozásában például patetikus hangon emlékezik meg a magyar arisztokráciáról, az „európai szellem ugyanis eredendően arisztokratikus”.¹⁸⁷ Elmélete tehát sokban hasonul Ortega megállapításaihoz, aki elitariánus felfogásában „egyfajta félénk és

¹⁸³ Kovács Gábor: Frankensteinről a zöldekig – a gép és kritikusai (Eszmetörténeti tanulmányok) – Liget Műhely Alapítvány, 2010, 5. p.

¹⁸⁴ Kovács (2001), 25. p.

¹⁸⁵ Keyserling (1926), 15. p.

¹⁸⁶ Kovács (2001), 25. p.

¹⁸⁷ Kovács (2001), 26. p.

következetlen arisztokratikus oppozíciót” képviselt a fasisztoid rezsimnek kultúrpolitikájával szemben.¹⁸⁸

A megszületendő új Európa Keyserling interpretálásában két pólus köré fog tömörülni: vagy a nacionalizmus, vagy az univerzalizmus mellett teszi le voksát. A német nép szerint az utóbbi letéteményese, ezért missziója, hogy „*egyfelől a világ lelkiismerete legyen, másfelől pedig kibékítse a világ ellentéteit, és a kizsákmányoláson alapuló uralmi formák által megszüntesse a színes és a fehér világ közötti szembenállást.*”¹⁸⁹ Keyserling víziója nem vált valósággá: a nemzetiszocializmus éppen ezen értékek ellen hirdetett pusztító hadjáratot...

IX. FEJEZET A KRÍZISELMÉLETEK ÁTMENETI VÁLSÁGA ÉS RENESZÁNSZA; HUNTINGTON

A második világháború eredményeként a szövetségesek győzelmet arattak a tengelyhatalmak felett és Európa jelentős részében demokratikus fellendülés vette kezdetét. „*Az optimista remények és várakozások, a humanista eszmények megújuló térnyerése olyan feltételeket teremtettek, melyek között az elitariánus (művészet)koncepciók korábbi népszerűsége gyorsan elszorvadt. Kiütköztek e koncepciók korábban homályosabban észlelt ellentmondásai.*”¹⁹⁰ A háború után kétségbe vonták annak a bizonyítottságát, hogy a „tömegek lázadása” a szellemi kultúra dekadenciáját eredményezi, ahogyan azt különböző formában, de mégiscsak megfogalmazta Nietzsche, Spengler és Ortega is.

C. Wright Mills amerikai szociológus „*Az uralkodó elit*” című könyvében arra az eredményre jutott, hogy Nyugat-Európa és Amerika tekintetében „*semmi alapja sincs olyan »mindenható nyilvánosságról« beszélni, amely (...) bomlasztólag hat a művészetre és a kultúrára.*”¹⁹¹ A nyugat-európai értelmiségiek pedig úgy gondolták, hogy a demokratikus fejlődés „*magától elvezet majd az alapvető társadalmi konfliktusok megoldásához. (...) Csak amint ez a meggyőződés a »hidegháborúval« (...) elvesztette reális alapját,*”¹⁹² kezdtek el újból erőre kapni a különböző válságelméletek.

¹⁸⁸ Davidov (1975), 392. p.

¹⁸⁹ Kovács (2001), 27. p.

¹⁹⁰ Davidov (1975), 392. p.

¹⁹¹ Davidov (1975), pp. 392-393.

¹⁹² Davidov (1975), 399. p.

A legnagyobb hatású elméletet valószínűleg Samuel P. Huntington (1927-2008) produkálta, amikor 1993-ban a *Foreign Affairs* hasábjain a civilizációk összecsapásáról értekezett. Ez volt a kiindulópontja 1996-ban megjelent könyvének, amely ismertté tette nevét. „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása” (*The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*) a kultúra és a civilizáció jól ismert kérdését boncolgatja. A civilizációk összecsapásáról első ízben *Fernand Braudel* értekezett egy gazdaságtörténeti mű lapjain, a nagy földrajzi felfedezések és Nyugat-Európa terjeszkedésének kapcsán.¹⁹³ „Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században” című munkájában Braudel a különböző vonalakkal körülhatárolt földrajzi térségeket civilizációkként, kultúrákként vagy „primitív népek” területeiként tüntette fel. A régiók differenciálásának alapja nála a népsűrűség, illetve a gazdasági potenciál voltak. Huntington ezt a módszert hasznosította, immáron csak a civilizációkra fókuszáltnak. Braudel a gazdasági potenciált állította kutatásai középpontjába, szemben Huntingtonnal, aki a „politikai erőpotenciált” favorizálta, fontos jelenségként vizsgálva a különböző szellemi összetevőket: a vallásnak és a politikai ideológiának.¹⁹⁴

Míg Spengler nyolc, Toynbee 21, addig Huntington 9 civilizációt különböztetett meg: a nyugatit, a latin-amerikait, az afrikait, az iszlámot, a kínait, a hindut, az ortodoxot, a buddhistát és a japánt.¹⁹⁵ Konceptiójának középpontjában az a gondolat áll, miszerint a civilizációk közötti egyensúly a XXI. század hajnalára felborulni, illetve módosulni látszik: a nyugati civilizáció relatív befolyását tekintve hanyatlik, míg az ázsiai civilizációk növelik gazdasági, katonai, illetve politikai arzenáljukat és erejüket, ezzel paralel pedig az iszlám államok robbanásszerű demográfiai növekedése a saját identitásuk és kultúrájuk melletti markánsabb kiállást fog eredményezni.¹⁹⁶ Ha egyetlen mondatba akarjuk „paszszírozni” Huntington könyvének lényegi mondanivalóját, akkor azt mondhatjuk, hogy a nyugati civilizáció a jövőre nézvést elveszíti globális dominanciáját (vagy legalábbis annak egy jelentős részét), a háborúk pedig a civilizációk közötti összecsapásokká fognak mutálódni.¹⁹⁷ A Nyugat hanyatlása azonban hosszan elhúzódó folyamatot jelent: dominánssá válásának genezise is nagyjából négy évszázadot fogott át – hanyatlása is legalább több évszázadra prognosztizálható, ráadásul nem lineáris jellegű lesz, hanem egy szabály-

¹⁹³ Kicsindi Edina: A „Nagy Összecsapás” – vita kultúráról és civilizációról Samuel P. Huntington nyomában, in *Öt Kontinens*, 2004/2. szám, pp. 135-136.

¹⁹⁴ Kicsindi (2004), 136. p.

¹⁹⁵ Huntington (2002), pp 22-23.

¹⁹⁶ Huntington (2002), 15. p.

¹⁹⁷ Kovács (2001), 12. p.

talán görbével illusztrálható (azaz szünetek és visszafordulások fogják jellemezni), lévén, hogy a Nyugat demokratikus társadalmi még mindig grandiózus megújulási tartalékokkal rendelkezik.¹⁹⁸ Hosszabb távon a Nyugat az erőforrások feletti ellenőrzést kénytelen lesz megosztva gyakorolni a nem nyugati civilizációk magállamaival és vezető országaival. A 2020-as évekre várhatóan visszaesik a világ területe felett gyakorolt ellenőrzésének rátája, a világ össznépességének egyre kisebb hányadát fogja kitenni, enyhébb lesz a gazdasági termeléséből való részesedésének aránya, csökkenni fog ipari termelése, valamint a globális hadseregeinek összetételében katonai személyi állománya.¹⁹⁹

Amennyiben a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja, a Nyugatot saját univerzalizmusra törekvő erőfeszítései fogják konfliktusokba sodorni más civilizációkkal, elsősorban az iszlámmal, illetve Kínával. A Nyugat összeomlása egy módon kerülhető el: ha az amerikaiak megerősítik nyugati identitásukat, a nyugatiak (vélelmeshetően a nyugat-európaiakra gondol Huntington) pedig megbarátkoznak a gondolattal, miszerint civilizációjuk egyedi ugyan, de nem univerzális.²⁰⁰ Ami a nyugati értékek egyetemességét valló értelmiségiek szemében követésre méltó minta, az a többi civilizáció nézőpontjából szimpla imperializmus.²⁰¹ A Nyugat abból profitálhat a leginkább, ha elveti *Francis Fukuyama* ezredfordulón oly népszerű gondolatát, amely szerint elérkeztünk a történelem végéhez, ti. az államszocialista rezsimok összeomlását követően a világ minden szegletében megdönthetetlen dominanciára tesz szert a kapitalista berendezkedés preferáló liberális demokrácia, ezáltal beteljesül a történelmi folyamat iránya és véget ér a történelem.²⁰² A Nyugatnak fel kellene ismernie, hogy a más civilizációk belügyeibe történő beavatkozás a legdrasztikusabb veszélyforrás a hanyatlás felé vezető úton.²⁰³ Szakíta-

¹⁹⁸ Huntington (2002), pp. 122-123.

¹⁹⁹ Huntington (2002), pp. 135-136.

²⁰⁰ Huntington (2002), pp. 15-16.

²⁰¹ Huntington (2002), 300. p.

²⁰² Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember (The End of History and the Last Man), in Gyurgyák-Kisantal (2006), 777. p. – A történelem végét vizionáló koncepcióknak meglehetősen kiterjedt irodalma van. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel* (1770-1831) a történelmet ideológiai harcként ábrázolta, amelynek végén az emberiség a „közös erkölcsi szemlélet” égisze alatt egyesül. *Karl Marx* elmélete szerint a történelem olyan „gazdasági erőktől hajtott konfliktussorozat, amely a végső kommunista utópia felé tart”. A XX. század közepén vázolta fel új típusú megközelítését *Alexandre Kojève* orosz-francia filozófus, aki szerint „a történelemnek olyan liberális kormányzati formában kell végződnie, amely a francia forradalom eszményein alapul”. Francis Fukuyama 1989-ben publikált egy nagy port kavaráó cikket a történelem végéről. „A történelem végének koncepciója nem azt jelenti, hogy többé nem történik semmilyen lényeges esemény. Háborúk, forradalmak és más epizódok minden bizonnyal bekövetkeznek még, de Fukuyama úgy véli, hosszú távon egyre inkább uralkodóvá válik a liberális demokrácia.” Forrás: Rob Attar: Visszatekintés a történelem végére, in BBC History I. évfolyam, 1. szám, pp. 78-79.

²⁰³ Huntington (2002), 539. p.

ni kell a Nyugat féktelen lokálpatriotizmusának azon dogmáival, amelyek azt sulykolják, hogy a Világ a Nyugat körül forog és a Kelet egy mozdulatlan halott, ezért a nyugati mintára történő modernizálása elengedhetetlen – állapítja meg Toynbeera hivatkozva Huntington.²⁰⁴ A modernizálódás ugyanis a Nyugat nélkül is végbemegy: „*a nem nyugati társadalmak anélkül is modernizálódtak, hogy elhagyták volna saját kultúrájukat és átvették volna a generális nyugati értékeket, intézményeket és szokásokat. (...) A világ alapjaitban mindinkább modernizálódik és mind kevésbé lesz nyugati.*”²⁰⁵

Emellett számos elvárást fogalmazott meg a nyugati civilizációval szemben. A katonai, politikai, gazdasági integráció mélyítése éppen úgy szerepelt a „lajstromban”, mint az EU és NATO azóta már lezajlott keleti bővítése, a Japán és Nyugat közötti viszony partneri szintre történő emelése, Oroszország „befolyási övezetének” tiszteletben tartása, illetve Latin-Amerika nyugatosodásának felgyorsítása.²⁰⁶

Szerzőnk „epilógus” gyanánt felvázolt egy muzulmán és nem muzulmán törésvonalból fakadó globális háborús sémát. Szerinte ugyanis Kína felemelkedése komoly veszélyt jelent a nemzetközi stabilitásra, így 2010 körül már kirobban a háború.²⁰⁷ Borús látomása 2011-ig szerencsére nem bizonyult „jósló álomnak”. Huntington a World Trade Center ikertornyai ellen 2001. szeptember 11-én intézett terrortámadást követően kijelentette, hogy ez az esemény nem titulálható a „civilizációs összecsapás” első csatakiáltásának.²⁰⁸ Kérdés, hogy az általa vázolt katasztrofális forgatókönyv valaha realizálódik-e, azaz valóban tanúi lehetünk-e a civilizációs összeütközésnek.

Huntington nagy jelentőségű munkája a legtöbb olvasójában ambivalens érzéseket kelt (valahogy úgy, ahogy az I. világháborút követően Spengler monumentális látomása). Egyik kritikusa mutatott rá, hogy tézisei mennyire Janus-arcúak: egyszerre bombasztikusak és több sebből vérzőek, ennek ellenére nem tekinthetők pusztán *fiction*-nak.²⁰⁹ Vincze Hajnalka szerint Huntington elmélete éppen azért olyan populáris, mert egyszerűsített kauzalitást tár fel olvasói előtt, „*lényegében egytényezős okozati összefüggésekkel, bináris (mi kontra ők) szemüvegen keresztül. (...) Amint kilépünk a teóriák általánosító vilá-*

²⁰⁴ Huntington (2002), 25. p.

²⁰⁵ Huntington (2002), 116. p.

²⁰⁶ Huntington (2002), 539. p.

²⁰⁷ Huntington (2002), 540. p.

²⁰⁸ Trembeczki István: Terrorizmus és globalizáció, in Magyar Tudomány, 2006/12. szám, 1426. p.

²⁰⁹ Kovács (2001), 48. p.

gából, az egyes konfliktusok konkrét elemzése újra és újra rávilágít, hogy a földrajzi, hatalmi, politikai, gazdasági, etnikai, demográfiai tényezők mellett a civilizációs hovatartozás csupán egy (...) összetevő a konfliktusok kiváltó okai között.”²¹⁰ Nem volnánk azonban jóhiszeműek, ha *in extenso* elvetnénk a huntingtoni elméletet, felületesnek titulálva azt, hiszen a teória mindenképpen tartalmaz reálisként értékelhető elemeket - ami persze nem jelenti azt, hogy a komplex elméletet „kőbe véssett igazságként” kellene elkönyvelnünk. Huntington vitathatatlan erénye, hogy széles körben hívta fel a figyelmet „a társadalmi különbözőségekből eredő problémákra” és szakított a nyugati civilizáció „felsőbbrendűségének” eleve elrendeltségét mindenáron abszolutizálni kívánó felfogásokkal.²¹¹ Meggyőződésem, hogy Huntington vérbeli amerikai polgárként az „Érted haragszom, nem ellened” József Attila-i teória talaján állva fejtette ki a nyugati civilizáció relativizálódásával kapcsolatos gondolatait és az kialakított szempontokat nem haszontalan legalább részben megfogadni.

X. FEJEZET AZ „ÚJ GENERÁCIÓ”: IAN MORRIS ÉS NIALL FERGUSON

A Huntingtont követő „új nemzedék” sem maradt terméketlen a Nyugat várható alkonyát leíró elméletek megalkotását illetően. A bipoláris rendszer összeomlását követően újabb víziók jelentek meg a hidegháború utáni világ architektúrájának leírására. *Alain Minc*, Sarkozy későbbi gazdasági főtanácsadója 1993-ban jelentette meg „Az új középkor” (*Le nouveau Moyen Age*) című könyvét. Ebben az új nemzetközi szisztémát új középkorként aposztrofálta, amely „nem rendelkezik szervezett nemzetközi rendszerrel”, illetve centrumba szétbomlott és eltűnt belőle a „szolidaritás vezérlő csillaga.”²¹² Mincet vélelmezhetően *Umberto Eco* hasonló címmel 1972-ben megjelent esszéje inspirálhatta, amelyben egy hipotetikus áramszünet következtében az Egyesült Államok társadalmá gigantikus mértéket öltő anarchiába süllyed, amelynek következtében „a válságba jutott politikai élet felaprózódik, önálló és a központi hatalomtól független kis államalakulatok jönnek létre, zsoldos csapatokkal, önálló jogszolgáltatással.”²¹³

²¹⁰ Vincze Hajnalka: Az iszlám és a nyugati világ relációja – „Két világ?”, in Glied Viktor – Tarrósy István (Szerk.): Globális biztonsági kihívások, NATO szerepvállalások és Közép-Európa, 22. p.

²¹¹ Berkes Lilla: A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése, in Dél-Kelet Európa, *International Relations Quarterly*, Vol. 1. No. 4. (Winter 2010), 1. p.

²¹² Horváth Jenő: A hidegháború vége – Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/XVTILP/horvath_jeno_a_hideghaboru_vege.pdf (letöltés: 2011. 11. 13.)

²¹³ Umberto Eco: Az új középkor (mérleg) - Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 19. p.

Némileg önkényesen szelektálva, úgy gondolom, hogy napjainkból két szerző érdemel kitüntetett figyelmet: egyrészt Ian Morris, az ókortudomány professzora, a *„Miért a Nyugat a nyerő – egyelőre: A történelem ismétlődő mintái, és amit ezek a jövőről elmondanak”* című könyv szerzője, másrészt pedig Niall Ferguson, akinek *„Civilizáció – A Nyugat és a többiek”* című munkája a napokban (2011 novemberében) jelent meg magyar nyelven.

Morris szerint a nyugati mentalitás, kultúra, társadalom semmivel sem fejlettebb vagy cizelláltabb a többinél. Szókratész tanításával egy időben, azaz a Kr. előtti V. században Izraelben a héber próféták, Indiában *Buddha* és a dzsainisták, Kínában *Konfuciusz* és az első taoisták tevékenykedtek. A görög-római, zsidó, indiai és kínai gondolkodás hasonlóságát jelzi, hogy a Kr. előtti I. évezredre sokan a „tengely koraként” tekintenek. A kereszténység terjedésével párhuzamosan Kínában a buddhizmus jelent meg, az iszlám pedig Afrikában, a Közel-Keleten és Dél-Ázsiában hódított. *Leonardo da Vinci* kétségtelenül a reneszánsz ember egyik archetípusa, de a többi civilizáció is kitermelte saját polihisztorait, Kínában például *Shen Kuát* (1031-1095), aki da Vinci előtt négy évszázaddal alkotott számtalan tudományterület berkében maradandót.²¹⁴

A Nyugat évszázados dominanciája Morris szerint pusztán a földrajzi adottságoknak köszönhető. Ötezer esztendővel ezelőtt az Atlanti-óceán térsége még markáns földrajzi hátrányban volt, megközelíthetetlen messzeségben terült el Egyiptomtól vagy Mezopotámiától, *„ahol az emberek éppen az első városokat építették, lejegyezték az első eposzokat, illetve a történelem első szervezett háborúit vívták. A földrajzi adottságok miatt Nyugat-Európa lemaradt.”*²¹⁵ A hosszú atlanti partszakasz azonban, amely egykor hátrányt jelentett Nyugat-Európa számára, hamarosan pozitív folyamatok generálójává vált. Egyedül földrajzi okokkal magyarázható, hogy miért a nyugat-európaiak fedezték fel és hódították meg az Újvilágot. *Zheng He* admirális hajósai semmivel sem voltak bátortalanabbak, mint spanyol, vagy meghunyászkodóbbak, mint angol kollégáik, de Kína kétszer olyan messzire fekszik Amerikától, mint Európa, így a földrajzi távolság döntött, aminek

²¹⁴ Litván (2011), pp. 73-74.

²¹⁵ Litván (2011), 75. p.

köszönhetően Nyugat-Európa celebrálhatta a gyarmatosítást és itt alakulhatott ki a kapitalizmus.²¹⁶

A Nyugat hatalma azonban nem marad meg örökké, a földrajz és a társadalom egymást „provokáló” összefüggései ugyanis korunkra sem szűntek meg. A XX. század elejére az angolok uralta rendszer bevonta működésébe az Egyesült Államokat, amely hamarosan egyedülálló nagyhatalommá vált. A XXI. század elejére az amerikaiak uralta rendszer pedig Ázsia erőforrásait kapcsolta be: előbb Japánt, majd a „kistigriseket”, végül Kínát és Indiát. Morris szerint 2100-ra a Kelet megelőzheti a Nyugatot, de impulzívabb tendenciák esetén ez akár már a XXI. század derekára is bekövetkezhet.²¹⁷

Niall Ferguson – ha érintőlegesen is – már korábbi műveiben is foglalkozott a Nyugat hanyatlásának problematikájával. *„Száz évvel ezelőtt a Nyugat uralta a világot. Az európai birodalmak visszatérő testvérháborúi után azonban már nem ez a helyzet. Száz évvel ezelőtt a Nyugat és a Kelet között húzóódó határvonal valahol Bosznia-Hercegovina körül húzódott. Most mintha minden európai városban lenne egy ilyen választóvonal. A civilizáció törékeny építménye könnyen összedőlhet még ott is, ahol a különböző etnikai csoportok jól integrálódnak tűnnek.”* – fogalmaz egy pár évvel ezelőtt megjelent könyvében.²¹⁸

Legújabb munkájában Ferguson azt a kérdést feszegeti, hogy milyen tényezők vezettek a Nyugat más civilizációkhoz képest soha nem tapasztalt fölényéhez, illetve milyen tényezők fenyegetik globális dominanciáját. Ferguson szerint a XV. század első negyedéig Európa későbbi nagyvárosai eltörpültek a többi civilizáció városképehez és építészeti arculatához képest. 1411-ben még szinte gyermekcipőben járt Nyugat-Európa politikai, gazdasági és hadászati értelemben, hamarosan azonban fordulat következett be. A siker záloga az általa „hat csúcsprogramnak” vagy „gyilkos alkalmazásának” nevezett folyamatösszesség volt.²¹⁹ A Nyugat sikerrel hasznosította az antik (görög-római) örökséget, idővel kialakította a képviselői demokrácia intézményét, illetve uralkodóvá tette a kapitalista termelési módot. A nyugat-európai államok konkurenciaharcában sikerrel gyarmato-

²¹⁶ Georg Walden: Why the West Rules – For Now by Ian Morris – Review – Forrás: <http://www.guardian.co.uk/books/2011/jan/30/why-the-west-rules-ian-morris-review> (letöltés: 2011. 11. 12.); Zakaria (2009), 80. p.

²¹⁷ Litván (2011), 76. p.

²¹⁸ Ferguson (2008), 649. p.

²¹⁹ Niall Ferguson: Civilizáció – A Nyugat és a többiek – Scolar Kiadó, Budapest, 2011, 46. p.

sították az Európán kívüli területeket. A katolicizmus primátusát kikezdő reformáció eredményeként hamarosan kirobbant a tudományos forradalom. A jogrendszerek többsége elismerte a magántulajdon szentségén alapuló tulajdoni rendet. Az orvostudomány dinamikus fejlődésének köszönhetően megduplázódott az emberi élet időtartama. A fogyasztás ősztönzésével kialakult a fogyasztói társadalom, a munka világában pedig sikerrel honosították meg a gyakran reggeltől estig tartó bér munka rendszerét.

Ferguson szerint a siker receptjét tartalmazó „nyílt forráskódok” bármelyik civilizáció számára hozzáférhetőek voltak, ám azok többsége csak a XX. században bukkant rá az „elixírré”.²²⁰ A XX. század végére azonban a „csúcsprogramok” többségét a civilizációk sikerrel transzformálták saját rendszereikre – leszámítva talán a jogállamiság garanciáit jelentő elveket, hiszen Kínában még mindig jelentős deficit mutatkozik ezen a téren. Úgy tűnik tehát, hogy komolyan számolni kell egy olyan forgatókönyvvel, amelyben a Nyugat a „csúcsprogramok” többségében elveszíti korábbi monopóliumát és a korábbi statiszták egyre inkább a főszereplők porondjára lépnek és a reflektorfényben már nem feltétlenül a nyugati civilizációk fognak állni.

²²⁰ Rob Attar: A Nyugat csodája (Fordította Szalai Éva), in BBC History, I. évfolyam, 3. szám, 2011. június, pp. 64-66.

EPILÓGUS

„Expedíciónk” során feltérképezhattuk, hogy az egyes szerzők az I. világháború végétől egészen napjainkig ívelően miként alkották meg a Nyugat alkonyával kapcsolatos perspektíváikat. Premisszáikból lehetetlen egy univerzálisként tételezhető konklúziót levonni, de arra talán vállalkozhatok, hogy kifejtsem a témával kapcsolatos gondolataimat.

A XXI. század hajnalára gyakorlatilag megcáfolhatatlan tényré vált, amit a többség korábban csak a Nyugat hanyatlásáról szóló mániákus elméleti fantazmagóriáknak, lázálmodoknak tartott. Századunkra az Egyesült Államokon és Európán (az Európai Unión) a válság számos tünetét diagnosztizálhatjuk, ezzel párhuzamosan pedig új, korábban perifériusnak tekintett államok kapaszkodnak fel Toynbee képzeletbeli sziklafalára. Marján érzékletes képével élve: a nagyhatalmak öltözőjében az Amerikai Egyesült Államok bánnatos ábrázattal próbálja magát beletuszkolni egy két számmal kisebb zakóba, Kína riadtan hőköl meg saját tükrképétől, hiszen abban egy három számmal nagyobb zakót viselő alakot lát, Európa pedig semmilyen zakót sem talál magának, amelyet magára ölthetne és szöveget üt a fejében a gondolat, hogy talán a női öltözőben kellene lennie.²²¹

A nyugati dominancia tónusvesztése és a Nyugaton kívüli civilizációk erősebb kontrasztúvá válása nem jelenti azt, hogy a Nyugat véglegesen és helyrehozhatatlanul a szakadék felé halad, de a „többiek” robbanásszerű felemelkedését szemlélve le kellene vonnia néhány konzekvenciát. Helyesen állapítja meg több szerző is, hogy ha el kívánjuk kerülni azt a kellemetlen szituációt, amelyben „*Nemzetségünk dölyfös fejről/ Már-már hull is az inogó korona*”,²²² civilizációknak fel kell hagynia azzal a kolonializmusból örökölt mentalitással, miszerint a Nyugat az uralkodásra termelt csúcscivilizáció, amelynek egyedüli feladata, hogy a többi nemzetre erőltesse saját intézményeit, értékeit, gondolkodásmódját. Egy malajziai ügyvéd 1994-ben keserűen állapította meg egy angol újságírónak, hogy az ő ruháit kénytelen hordani, az ő filmjeit nézi, a mai dátum pedig azért az, ami, mert az angol történetesen azt mondta.²²³ A nyugati sémák folyamatos erőltetése *pro futuro* rendkívül veszélyessé válhat: a Huntington által „öshonosodásnak”²²⁴ nevezett

²²¹ Marján (2009), 301. p.

²²² Ady Endre: A Hóseás Átka

²²³ Idézi: Litván (2011), 72. p.

²²⁴ Huntington (2002), 139. p.

folyamat, amelynek során a nem nyugati kultúrák öntudatra ébrednek, könnyen csaphat át szeparatizmusba vagy agresszív viselkedésbe. Jól mutatja ezt az iráni vezérkari főnök helyettesének esete, aki – nyilván az államfő, *Mahmud Ahmadinežád* jóváhagyásával – a minap az urándúsítást ért újabb kritika hatására a verbális agresszió kereteit feszegetve jelentette ki, hogy amennyiben Izrael megtámadja Iránt, országa „el fogja pusztítani” a zsidó államot és egy esetleges katonai válaszcsepás „nem korlátozódna a Közel-Keletre”.²²⁵

Guglielmo Ferrero szerint egy civilizáció fejlettségének fokmérője az, hogy mennyire képes az önnön félelméből fakadó erőszak humanizálására és megszelídítésére, azaz a háború korlátozására és lehetőségekhez képesti minimalizálására. (Ezt a gondolatot egyébként *Bibó István* is átemelte gondolkodásába).²²⁶ A nyugati civilizáció akkor lesz képes megállni a lejtőn, ha felhagy a „*homo homini lupus est*” civilizációkra adaptált elvének fetiszizálásával és a többi civilizációhoz fűződő relációja tekintetében megpróbál a partnerség és a diszpozitivitás, a mellérendeltség talaján állni – ez persze nem jelenti azt, hogy szükség esetén, az őt ért támadásokra reflektálva ne járhatna el „kógens” módon.

A nemzetközi szervezetekben a nyugati civilizáció javára megmutatkozó „feltűnő értékaránytalanság” kétségtelenül egy olyan momentum, amely sértheti a világpolitikai tényezővé lett egyes államok önérzetét. Az ENSZ vagy a nemzetközi rendszer egyéb katalizátorainak reformja egy soha véget nem érő, konszenzushíányos és sziszifuszi munkálatnak tűnik és a renováció egy ideig még biztosan elmarad. A *status quo* jogi értelemben általában csak egy nagyobb háború lezárásaként, a legjellemzőbben a békeszerződések révén szokott megváltozni, ahogy *Kardos Gábor* fogalmazott: „(...) az államok nevében cselekvő politikusok, diplomaták (...) aligha kerülhetik el az illúziót, hogy a hatalmi erőviszonyok árnyékában irányt szabnak a jövőnek. Mindez különösen jól megfigyelhető a háborúkat lezáró és gyakran új nemzetközi rend kereteit megszabó békeszerződések esetében.”²²⁷ Azt senki sem kívánhatja, hogy háború eszközével mérsékeljenek a „feltűnő értékaránytalanságon”. A nyugati civilizációnak képesnek kell lennie arra, hogy a szükséges változtatásokat Ferrero modellje alapján, a békés rendezés eszközeivel végezze el, (felismerve ezzel az elmúlt évtizedben a körülményekben beállott lényeges változásokat.

²²⁵ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20111109-iran-fenyegetessel-valaszolt-az-eddigi-legszigorubb-naujelentesre.html> (letöltés: 2011. 11. 13.)

²²⁶ Kovács (2006), 45. p.

²²⁷ Kardos Gábor: Békeszerződések a nemzetközi jogban, in *Rubicon* 1997/2. szám, pp. 10-11.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ABBASI, ZUMAIR: Interpretation of Just War Theory – Forrás: <http://www.qtc.edu.pk/publications/pdf/Zubair%20Abbasi.pdf> (Letöltés: 2011. 10. 31.)
2. ANGHIE, ANTONY: Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law – Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge University Press, New York, 2004
3. ATTAR, ROB: A Nyugat csodája (Fordította Szalai Éva), in BBC History, I. évfolyam, 3. szám, 2011. június
4. ATTAR, ROB: Visszatekintés a történelem végére, in BBC History I. évfolyam, 1. szám
5. ÁCS MIKLÓS – FARKAS ANDREA (Szerk.): Európa története a kezdetektől napjainkig – Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1999
6. BAKOS FERENC: Idegen szavak és kifejezések szótára – Akadémia Kiadó, Budapest, 1983
7. BARZUN, JACQUES: Hajnaltól alkonyig – A nyugati kultúra 500 éve – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006
8. BAYER JÓZSEF: A politikai gondolkodás története – Osiris Kiadó, Budapest, 2003
9. BAYER JÓZSEF: Európai kultúra – európai identitás, in Karikó Sándor (Szerk.): Európaiság – politikai és morális kultúra – Áron Kiadó, Budapest, 2001
10. BERKES LILLA: A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése, in Dél-Kelet Európa, International Relations Quarterly, Vol. 1. No. 4. (Winter 2010)
11. BIERNACZKY JÁNOS: „A tény kutatás fanatikusa...” – Frobenius műveinek tudományos háttéréről, in Néprajzi Látóhatár, 2006/1-2. szám
12. BLAHÓ ANDRÁS – PRANDLER ÁRPÁD: Nemzetközi szervezetek és intézmények – Aula Kiadó, 2005
13. BODOR ANDRÁS: Nyugat alkonyától – az egységes világcivilizációig, in Korunk, 1966/8. szám
14. BOROS BALÁZS SÁNDOR: Az általános jogelvek *in foro domestico* érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe – Iustum Aequum Salutare, V. 2009/1.
15. BOSSUAT, GERARD: Az európai identitás és az Egyesült Államok – Egy történész gondolatai, in Rubicon 2002/9-10. szám – A jaltai rendszer
16. BRUHÁCS JÁNOS: Nemzetközi jog I. – Általános rész – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009
17. CÉSAIRE, SUZANNE: Leo Frobenius and the Problem of Civilisation, in Michael Richardson – Krzysztof Fijalkowski: Civilizations, in Refusal of the Shadow – Surrealism and the Caribbean – Verso, London, 1996
18. CONQUEST, ROBERT: Kegyetlen évszázad – XX. Század Intézet, Győr, 2003
19. COOPER, JOHN XIROS: T. S. Eliot's *Die Einheit der Europäischen Kultur* (1946) and the Idea of European Union, in Paul Douglass (Szerk.): T. S. Eliot, Dante, and the Idea of Europe – Cambridge Scholars Publishing, 2011
20. COUDENHOVE-CALERGI, R. N.: Totális állam, totális ember – Századunk kiadása, Budapest, 1937
21. CROCE, BENEDETTO: Történelem és szabadság – A Századunk kiadása, Budapest, 1940
22. D. NAGY ÉVA (Szerk.): Európa – Móra Könyvkiadó, Budapest, 1989
23. DAVIDOV, JURIJ: A művészet és az elit – Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975
24. DAVIES, NORMAN: Európa története – Osiris Kiadó, Budapest, 2001

25. DELANTY, GERARD: What does it mean to be a „european”?, in Innovation, Vol. 18., No. 1, 2005 (Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences)
26. DELANTY, GERARD – RUMFORD, CHRIS: Rethinking Europe – Social theory and the implications of Europeanization – Routledge (Taylor & Francis Group), London & New York, 2005
27. DELPECH, THÉRÈSE: The Decline of the West – <http://www.nytimes.com/2009/12/22/opinion/22iht-eddelpeche.html?pagewanted=all> (Letöltés: 2011. 10. 27.)
28. DÉR ALADÁR: Az európai identitás elméleti alapjai, in Politikatudományi Szemle, 2005/1. szám
29. DOMONKOS ENDRE: Ortega y Gasset Európa-felfogása – Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/DMGSSV/63%20domonkos_endre.pdf (Letöltés: 2011. 11. 09.)
30. DOUZINAS, COSTAS: Human Rights and Empire – The political philosophy of cosmopolitanism – Routledge-Cavendish, New York, 2007
31. DÖMÖTÖR ILDIKÓ: Úri hölgyek a vademberek között (Az ausztráliai őslakosok ábrázolása a brit telepesnők és utazónők írásaiban a 19. században), in Aetas, 2010/3. szám
32. ECO, UMBERTO: Az új középkor (mérleg) - Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002
33. FARAGÓ KATALIN: Amerikai jövőképek – Forrás: <http://grotius.hu/publ/displ.asp?id=GDLZLU&lg=1> (Letöltés: 2011. 10. 30)
34. FERGUSON, NIAL: A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története – Scholar Kiadó, Budapest, 2008
35. FERGUSON, NIAL: Civilizáció – A Nyugat és a többiek – Scholar Kiadó, Budapest, 2011
36. FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: A római jog története és intézményei – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006
37. FUKUYAMA, FRANCIS: A történelem vége és az utolsó ember (The End of History and the Last Man), in Gyurgyák János – Kisantal Tamás (Szerk.): Történetelmélet I. – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
38. GERGELY ATTILA: Mi a Nyugat? (És mi nem?) – A Nyugat és Kelet-Ázsia a 21. század elején – Vázlat tükrökből, in Garaczi Imre (Szerk.): Mi a Nyugat? – Atlantizmus és integráció – Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2007
39. GLATZ FERENC (Szerk.): Történetelméleti és módszertani tanulmányok – Gondolat Kiadó, Budapest, 1977
40. GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: Faust – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992
41. GÖMBÖS ERVIN (Szerk.): Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság alapszabályai – Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008
42. GRAY, COLIN S.: War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History – Taylor & Francis e-Library, 2007
43. GYURGYÁK JÁNOS – KISANTAL TAMÁS (Szerk.): Történetelmélet I. – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
44. HAHNER PÉTER: A reformáció eredete, in Rubicon 2009/9. szám
45. HORVÁTH JENŐ: A hidegháború vége – Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/XVTILP/horvath_jeno_a_hideghaboru_vege.pdf (letöltés: 2011. 11. 13.)
46. HORVÁTH SZILVIA: Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései, in Politikatudományi Szemle, 2009/4. szám
47. HÓMAN BÁLINT – SZEKFÜ GYULA – KERÉNYI KÁROLY: Egyetemes történet- Forrás: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0003/0003/0006-163.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)

48. HUGGAN, GRAHAM: The Postcolonial Exotic – Marketing the Margins – Taylor & Francis e-Library, 2003
49. HUIZINGA, JOHAN: A holnap árnyékában – Korunk kulturális diagnózisa – Windsor Kiadó, Budapest, 1996
50. HUNTINGTON, SAMUEL P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002
51. HUNTINGTON, SAMUEL P.: Kik vagyunk mi? – Az amerikai nemzeti identitás dilemmái – Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005
52. KARÁCSONY ANDRÁS: Bevezetés a társadalomelméletbe – Rejtjel Kiadó, Budapest, 1997
53. KARDOS GÁBOR: Békeszerződések a nemzetközi jogban, in Rubicon 1997/2. szám
54. KERÉKGYÁRTÓ ÁGNES: Az értékválságok ideológiája, in Világosság 2006/3. szám
55. KEYSERLING, HERMANN: Új világ születése – Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1926
56. KICSINDI EDINA: A „Nagy Összecsapás” – vita kultúráról és civilizációról Samuel P. Huntington nyomában, in Öt Kontinens, 2004/2. szám
57. KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: A szorongás képei, in Filmvilág folyóirat, 1986/5. szám
58. KOVÁCS GÁBOR: A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig- Kultúrmorfológiai és nemzetkarakterológia a weimari Németországban (Eszmetörténeti vázlat), in Café Babel, 2001/39-40. szám
59. KOVÁCS GÁBOR: Frankeinsteintől a zöldekig – a gép és kritikusan (Eszmetörténeti tanulmányok) – Liget Műhely Alapítvány, 2010
60. KOVÁCS PÉTER: Nemzetközi közjog – Osiris Kiadó, Budapest, 2006
61. KÓKAI KÁROLY: Európa mint filozófia fogalom, in Karikó Sándor (Szerk.): Európaiság – politikai és morális kultúra – Áron Kiadó, Budapest, 2001
62. KRACAUER, SIEGFRIED: Caligaritól Hitlerig – A német film pszichológiai története – Magyar Filmintézet, Budapest, 1993
63. KULCSÁR KÁLMÁN: Jogsociológia - Vince Kiadó, Budapest, 2002
64. LAGNY, MICHÉLE: A filmtörténet felosztása – Forrás:
<http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9701/lagny.htm> (Letöltés: 2011. 11. 06)
65. LITVÁN DÁNIEL: Miért a Nyugat a nyerő? - Most még – In: BBC History, I. évfolyam, 1. szám, 2011. április
66. MARJÁN ATTILA: Hol a térkép közepe? – HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009
67. MATANLE, IVOR: A második világháború – Merhavia Könyvkiadó, Budapest, 1994
68. NÁCSA KLÁRA – SÁRVÁRY GABRIELLA (Szerk.): Kalandozások a titkok birodalmában – Reader's Digest Kft., Budapest, 1999
69. NÉMETH LÁSZLÓ: San Remó-i napló – Forrás:
<http://mek.oszk.hu/06000/06071/html/gmnemeth0002.html> (Letöltés: 2011. 11. 03.)
70. OLDEROGGE, D. A.: Epigamija, in Biernaczky Szilárd – Búr Gábor (Szerk.): Afrikakutatás – Az ELTE Afrikai Kutatási és Kiadási Program Évkönyve, 2005-2008, Mundus Kiadó, Budapest, 2009
71. PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: Általános Közigazgatási Jog – Mandamus Publishing, Budapest, 2008
72. PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: Általános Közigazgatási Jog – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009

73. RÁCZ MARGIT: Puritanizmus és amerikai identitás – A puritán történet(írás) ártértékelése napjainkban, in *Aetas*, 1996/1. szám
74. REED, S. C.: The desintegration of Civilization, in *Journal of Heredity*, Volume 40, Issue 12, Nov. – Dec. 2011
75. ROMSICS IGNÁC: Arnold Toynbee, in *Rubicon*, 2003/6. szám – Megismerhető-e a múltunk?
76. SÁNDOR IVÁN: A vak szirt szélén (nem) a semmibe lép – A játszma végnélkülisége, in *Tiszatáj*, 2003/6. szám
77. SPENGLER, OSWALD: A Nyugat alkonya – A világtörténelem morfológiájának körvonalai – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, I-II. kötet
78. SURÁNYI ANDRÁS: A film és álom mechanizmusai – „A filmnyelv és az álomfunkciók vizuális képe” – Színház-és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2001
79. SYLVAIN, RENÉE: Leo Frobenius – From Kulturkreis to Kulturmorphologie, in *Anthropos*, 91.1996
80. SZIGETI PÉTER – TAKÁCS PÉTER: A jogállamiság jogelmélete – Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
81. SZIGETI PÉTER: A valóság vonzásában – Forrás: <http://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm> (Letöltés: 2011. 10. 29)
82. SZIGETI PÉTER: Világrendszernézőben - Napvilág Kiadó, Budapest, 2005
83. TAKÁCS M. JÓZSEF: 1968 – Egy elmaradt forradalom anatómiája, in *Rubicon* 1998/8. szám
84. TOYNBEE, ARNOLD: „A Study of History: A Brilliant English Thinker Named Toynbee Sees the Past in Terms of the Challenges and Responses That Make and Break Civilizations”, in *LIFE Magazine*, February 23., 1948
85. TREMBECZKI ISTVÁN: Terrorizmus és globalizáció, in *Magyar Tudomány*, 2006/12. szám
86. VAUGHT, CARL V. (Szerk.): Access to God in Augustine’s *Confession* – Books X-XIII. – State University of New York, New York, 2005
87. Világtörténelmi Enciklopédia – Reader’s Digest Kiadó Kft., Budapest, 2000
88. VINCZE HAJNALKA: Az iszlám és a nyugati világ relációja – „Két világ?”, in Glied Viktor – Tarrósy István (Szerk.): Globális biztonsági kihívások, NATO szerepvállalások és Közép-Európa
89. VURM, BOHUMIL: Európa titkos története a reneszánsztól a 19. századig – Sziget Kiadó, Budapest, 2004
90. WALDEN, GEORG: Why the West Rules – For Now by Ian Morris – Review – Forrás: <http://www.guardian.co.uk/books/2011/jan/30/why-the-west-rules-ian-morris-review> (letöltés: 2011. 11. 12.)
91. WALZER, MICHAEL: What It Means to Be an American – Marsilio Publishers, 1992
92. WEBER, MAX: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme – Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1995
93. WELLER MÓNKA: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége, in *Állam-és Jogtudomány*, XXXIX. Évfolyam, 1998/3-4. szám
94. WOODS, ALAN: Hieronymus Bosch és a haldokló feudalizmus művészete, in *Eszmélet* 91. szám (2011 ősz)
95. ZAKARIA, FAREED: A posztamerikai világ – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009